

FÖLDI PÁL főiskolai adjunktus:

GONDOLATOK A MARXISTA—LENINISTA FILOZÓFIA TÁRGYÁRÓL

A marxi—lenini filozófia a marxizmus—leninizmus ideológiájának, a marxista—leninista párt politikájának, az elnyomott és kiszákmányolt néptömegek forradalmának, a szocializmus világméretű győzelmének és a kommunizmus építésének elméleti bázisa. A marxista—leninista filozófiai materializmus a munkásosztály forradalmi pártjának tudományos világnézete.

A szocialista országok kommunista és munkáspártjainak az 1957. november 14—16-i moszkvai értekezletén elfogadott Nyilatkozata megállapítja, hogy »a marxizmus—leninizmus elméleti alapja a dialektikus materializmus. Ez a világnézet, a természet, a társadalom és az emberi gondolkodás fejlődésének általános törvényeit tükrözi. Ez a világnézet alkalmazható a múlt, a jelenre és a jövőre. A dialektikus materializmussal szemben áll a metafizika és az idealizmus. Ha a marxista politikai párt a kérdések vizsgálata során nem a dialektikából és a materializmusból indul ki, az egyoldalúságra, a szubjektívizmusra, az emberi gondolat megcsontosodására, a gyakorlattól való elszakadásra, a dolgok és jelenségek megfelelő elemzésére való képesség elvesztésére, revizionista vagy dogmatikus hibákra, valamint politikai hibákra vezet. A dialektikus materializmusnak a gyakorlati munkában való alkalmazása, a káderek és a széles tömegek marxista—leninista szellemben való nevelése — a kommunista és munkáspártok egyik időszerű feladata«. [1]

A marxista—leninista filozófia elsajátításának és felhasználásának mind elméleti, mind pedig gyakorlati szempontból igen nagy jelentősége van. A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődési politikájának irányelveiről szóló párthatározat értelmében a tudomány fejlesztése terén »a legfontosabb feladat: a marxista dialektikus materializmus elméletének és módszerének meghonosítása az egyes tudományokban, illetve a már megkezdett ilyen irányú munka erélyes folytatása; a reakciós filozófiai irányzatok és a társadalomtudomány különböző területén még mindig élő antimarxista nézetek elleni küzdelem, a szellemtörténeti szemlélet és módszer, a pozitívizmus, a burzsoá objektívizmus, a narodnyikizmus következetes bírálata és befolyásának megszüntetése«. [2].

Az idézett dokumentumokban szereplő célkitűzések megvalósítása sokirányú munkát igényel. Ehhez a munkához a jelen dolgozat hozzájárulás kíván lenni azzal, hogy felveti a marxista—leninista filozófia feladatával, tárgykörével kapcsolatos problémákat. A filozófia fogalmának és a marxi—lenini filozófia tárgyának meghatározása szorosan összefügg a tudomány fejlesztése terén előttünk álló feladatok megoldásával.

A szóban lévő kérdések megoldása korántsem egyértelmű a filozó-

fiai irodalomban. Mindazonáltal a filozófia fogalmával és a marxista—leninista filozófia tárgyával kapcsolatos kérdések különleges figyelmet érdemelnek. A teljesség igényével kellene tárgyalni ezeket a problémákat. A dolgozat azonban nem tart igényt a teljességre, mert részletes, bő, kimerítő tárgyalásra ezen a helyen nincs meg a lehetőség.

Mielőtt rátérnénk a tárgyra, szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a filozófiai problémák tárgyalása során nem követhetjük az idealista filozófusok stílusát, akik »dodonai« [3] nyelven filozófiáltak, melyet senki sem, vagy igen kevesen értettek meg. Jellemző példa erre a következő: Az 1840-es években a német nyárspolgárság körében a filozófia divattá lett. Mindenki filozófiált, aki csak tehette. A felmerült szükségletet az öreg Schelling próbálta kielégíteni. Ebből a célból előadássorozatot indított. Amikor Schelling 1841-ben megtartotta első előadásait, az érdeklődés óriási volt. A berlini egyetem legnagyobb előadóterme zsúfolásig megtelt mindenfajta hallgatósággal. Az első pad-sorokat egyetemi professzorok, államtitkárok, tábornokok és egyéb filiszterek töltötték meg. Az előadásokból persze senki sem értett semmit. Egyedül az előadáson megjelent »kiválóságok« egyike (Trendelenburg) vélekedett úgy, hogy mintha a negyedik előadásból megértett volna valamit, de egyáltalán nem biztos benne. Nem csoda, hogy hamarosan *mumus* lett a filozófiából.

Állítólag Hegel mondta halálos ágyán, követőjére, Rozenkranzra célozva: Egy ember értett, az is félreértett. Nem kétséges, hogy Hegel, amikor maga is bevallotta, hogy csak egy ember értette őt, de az is félreértette, akkor — mint mindent és mindig tagadó gondolkodó — önmaga filozófiáját ítélte el.

Idealista dilemma a filozófiáról

Az idealista filozófusok gyakran idézik W. Diltheynek, a szellem-történeti módszer megalapozójának azt a kijelentését, mely szerint a filozófia legnagyobb problémája, hogy mi a filozófia. Az idealisták valahogy úgy vannak ezzel a kérdéssel, mint Aurelius Augustinus (Szent Ágoston) volt az idővel: Ha nem kérdezed, akkor tudom, amint kérdezed, nem tudom.

Általában az idealisták a filozófiát *metafizikának* tekintik, melynek a valóságon állítólag túl lévő *végző* kérdésekkel kell foglalkoznia. Az idealisták a filozófia sajátos tárgyának mivoltát abban jelölik meg, hogy mint metafizika a »Mindenség« (az istent is beleértve) legvégső okait és magyarázatát keresi, más szóval a lét legutolsó, legvégső kérdéseire kíván választ adni [4]. Éppen ezért a filozófiát az első és végső tudománynak, azaz a tudományok tudományának, a tudományok királynőjének, minden tudomány felett álló tudománynak tekintik.

Vannak olyanok, akik úgy vélik, hogy a filozófia »az, amit csináltak azok, akiket a *történelem* bölcselőknék nevez« [5]. Ez a meghatározás a kereszténybölcsélet álláspontját tükrözi. Eszerint tehát a filo-

zófia a filozófusok filozófiája, vagyis a végső soron a filozófia nem más, mint filozófia. Arra a kérdésre pedig, hogy kik voltaképpen a filozófusok, azt válaszolják, hogy az igazi filozófusok a kereszténybölcselek, vagyis a skolaszták. A legtekélyesebb filozófia pedig Aquinói (Szent) Tamás filozófiája, amint ezt XIII. Leó pápa Aeterni Patris kezdetű hírhedt enciklikája állítja [6].

Az a meghatározás, mely szerint a filozófia a filozófusok filozófiája — a kereszténybölcselet álláspontjával ellentétben — nem *circulus vitalis*, hanem *circulus vitiosus*, azaz kergető körbejárás, az értelmetlenség mintapéldája.

Valamely fogalmat önmagával és önmaga által nem lehet meghatározni. Nem mondható, hogy a filozófia filozófia, mert ezzel ugyanazt azonosítottuk ugyanazzal, és nem határoztuk meg a filozófia fogalmát. Ez ugyanolyan, mintha azt mondanánk, hogy például a ház — ház, a számár — számár, az ember — ember. Ezzel azonban sem a házról, sem a számárról, sem az emberről nem tudunk meg semmit. Hasonló a helyzet a filozófia fogalmával is. Ha azt mondjuk, hogy a filozófia — filozófia, akkor semmit sem tudunk meg arról, hogy ténylegesen mi a filozófia.

Mielőtt meghatároznánk a filozófia fogalmát, röviden utalni kívánunk a fogalom meghatározásának logikai szabályaira. A fogalom meghatározásának logikailag két fontos követelménye van.

A meghatározandó fogalmat mindenekelőtt az adott fogalmi láncolatba tartozó szélesebb fogalom körébe kell vonni, fogalmilag egy szélesebb fogalom alá kell rendelni. Ha például a *ló* fogalmát akarjuk meghatározni, akkor nem azt kell mondanunk, hogy a ló — ló, hanem azt, hogy a ló patás, emlős, gerinces, állat, élőlény, szervesanyag, anyag. Ezek azok a fogalmak, amelyeknek a ló fogalmát alá lehet rendelni. Lenin arra a kérdésre, hogy mit jelent meghatározni valamit, a következő választ adja:

»Mindenekelőtt azt jelenti, hogy az adott fogalmat egy másik, tágabb fogalom alá rendelem. Amikor például meghatározom, hogy a számár állat, a »számár« fogalmat egy tágabb fogalom alá rendelem«. [7]

Szükségesnek tartom itt megjegyezni, hogy a fogalmak alárendeltségi viszonyában van egy olyan pont, olyan határ, amelyen túl már nem lehet az adott fogalmat szélesebb fogalom alá vonni. A szélesebb fogalom alá már nem vonható fogalmakat határtalanul széles fogalmaknak nevezzük. Ezek a határtalanul széles fogalmak logikai értelemben a *kategóriák*. A kategória tehát meghatározott fogalomkörben határtalanul széles fogalmat jelent. A kategória az emberi gondolkodás munkájának gyümölcse, amelyben a valóság megismerésének eredménye összegeződik, s nem az isteni agy rendje, mint az idealisták gondolják. A logikai kategóriák az anyagi világ törvényszerűségei megismerésének csomópontjai. Ezek a kategóriák objektíve létező általános viszonyokat tükröznek.

Lenin a logikai kategóriák problémájával kapcsolatosan a következőket írta:

»Az ember előtt ott van a természeti jelenségek hálója. Az ösztönember, a vadember nem emelkedik ki a természetből. A tudatos ember kiemelkedik, a kategóriák a kiemelkedésnek, vagyis a világ megismerésének lépcsőfokai, a háló csomópontjai, amelyek segítik őt, hogy megismerje és hatalmába kerítse ezt a hálót«. [8].

Ha nem lennének a gyakorlat során ellenőrzött, a gyakorlatban kialakult és elfogadott fogalmak, kategóriák, akkor a megismerést mindig előlről kellene kezdeni, ami szinte teljesen lehetetlenné tenné az ismeretek előrehaladását. A kategóriáknak tehát igen fontos szerepük van az emberi megismerésben.

Az anyag például kategória, mert olyan széles fogalom, melynél szélesebb fogalom már nincs, és ezért nem is lehet szélesebb fogalom alá rendelni. Lenin ebben az értelemben írta, hogy: az anyag határtalanul széles fogalom, vagyis filozófiai kategória. Ezzel kapcsolatban a *Materializmus és empiriokritizmus* című lenini munkában ezeket találjuk:

»Az anyag filozófiai kategória, mely az érzeteinkben feltáruló érzeteinkkel lemásolt, lefényképezett, visszatükrözött, érzékeinktől függetlenül létező objektív valóság megjelölésére szolgál« [9].

Visszatérve a fogalom meghatározásának szabályaihoz, azt kell mondanunk, hogy a fogalmak alárendeltségével csak a legáltalánosabb értelemben lehet meghatározni az adott fogalmat. Ha ugyanis azt mondjuk, hogy a ló patás, emlős, gerinces állat, akkor csak azt tudjuk meg, hogy a ló fogalma sajátzerű fogalom, amely szélesebb fogalmak alá vonható, de ezzel a ló sajátzerű fogalmát még nem határoztuk meg. Igaz ugyan, hogy minden ló patás, emlős, gerinces állat, de nem igaz, hogy minden patás, emlős, gerinces állat — ló. Ugyanezek az alaptulajdonságok jellemzik például a szarvasmarhát is, a tevét is és a zebrát is.

Amikor azt mondjuk, hogy az anyag filozófiai kategória, akkor nem tudunk meg az anyagról többet annál, hogy határtalanul széles fogalom, amelyet már nem lehet szélesebb fogalom körébe vonni. Vitathatlan, hogy az anyag fogalma filozófiai kategória, de az is kétségtelen, hogy más filozófiai kategóriák is vannak. Megemlítünk néhányat a sok közül: a mozgás és a nyugalom, a tér és az idő, a mennyiség és a minőség, a lényeg és a jelenség, a tartalom és a forma, az ok és az okozat, a szükségszerűség és a véletlen, a lehetőség és a valóság. Az anyag fogalma tehát filozófiai kategória, mert határtalanul széles fogalom, de nem minden filozófiai kategória anyagfogalom.

Az elmondottakból kiindulva rá kell mutatni a fogalom meghatározásának arra az igen fontos követelményére, mely szerint fel kell tárni és fogalmilag el kell vonatkoztatni az adott fogalom körébe tartozó összes dolgok olyan közös jegyeit, tulajdonságait, vonásait, amelyek egyaránt vonatkoznak az adott dolgok összességére, de ugyanabban az értelemben nem vonatkoznak más dolgokra. Vagyis példának okáért a ló fogalmának meghatározásában nem elégedhetünk meg azzal, hogy azt mondjuk: a ló patás, emlős, gerinces állat. Ehhez még hozzá kell tennünk azt is, hogy a ló *milyen* patás, emlős, gerinces állat. Más szó-

val a ló fogalmának legáltalánosabb meghatározását ki kell egészíteni a ló sajátos meghatározásával. Az anyag fogalmát meghatározva pedig rá kell mutatni arra, hogy: az anyag olyan filozófiai kategória, amely az objektív, azaz reálisan, az emberek akaratától és tudatától függetlenül létező, az emberek érzeteiben, az emberi gondolkodásban, a tudatban visszatükröződő *valóság* megjelölésére szolgál. A konkrét anyagformák egyellen közös tulajdonsága az objektív realitás, a reális létezés. Ezt a közös tulajdonságot kellett elvonatkoztatni és fogalmilag meghatározni. Lenin azt írja, hogy »az anyag fogalma... ismeretelméletileg *csakis és kizárólag* az emberi tudattól függetlenül létező és a tudatban tükröződő objektív valóságot jelent«. [10].

Ha arra vállalkozunk, hogy meghatározzuk a filozófia fogalmát, akkor először is keresni kell egy olyan fogalmat, mely szélesebb a filozófia fogalmánál, s amelynek alá lehet rendelni azt. Másodsor pedig fel kell tárni, fogalmilag el kell vonatkoztatni és a meghatározásba össze kell vonni azokat a közös jegyeket, vonásokat, tulajdonságokat, amelyek valamennyi filozófiai rendszerre egyaránt vonatkoznak, de egyben meghatározzák a filozófia különleges sajátosságát is. Csakis e két alapvető logikai szabály következetes betartásával lehet helyesen és tudományosan meghatározni a filozófia fogalmát.

A filozófia mint világnézet

A filozófiánál szélesebb fogalom: a világnézet. Ennek a fogalomnak kell alárendelni a filozófia fogalmát. Mielőtt azonban a világnézet és a filozófia kölcsönös viszonyával részletesebben foglalkoznánk, válaszoljunk arra a kérdésre, hogy mi a világnézet. Igen röviden válaszolunk erre a kérdésre, hisz maga a szó — már magyarázat. Világnézet, világszemlélet vagy világfelfogás fogalmán azoknak az általános nézeteknek az összességét értjük, amelyeket a világról alkotunk és magunkénak vallunk.

De mi az a »világ«, amelyről itt szó van? Ez éppen úgy nem szorul részletesebb magyarázatra, mint maga a világnézet. Nyilvánvaló, hogy a természetről és a társadalomról van szó. Ez magától értetődik. Az ember mind a kettőnek terméke. A természet és a társadalom az ember *külső világát*, környezetét alkotja. Az embernek azonban nemcsak külső világa, hanem belső világa is van. Ez a belső világ nem más, mint az emberi tudat, a gondolkodás. A gondolkodás, az emberi tudat a külső világhoz, azaz a természethez és a társadalomhoz képest, belső világnak alkotja. A *világ* tehát a természetből, a társadalomból és az emberi gondolkodásból tevődik össze. Másféle világ nem is létezik.

A világnézet kiterjed az egész világra, vagyis a természetre, a társadalomra és az emberi gondolkodásra egyaránt. Ennek megfelelően a világnézet azon általános nézetek összessége, amelyeket az emberek a való világról, a természetről, a társadalomról és az emberi gondolkodásról alkotnak és magukénak vallanak.

Világnézete minden embernek van, mert mindenki igyekszik valamilyen képet kialakítani arról a világról, amelyben él. Ámde az egyének világnézetét megvizsgálva, azt tapasztaljuk, hogy a társadalom különböző tagjainak más és más világnézetük van. Ha például valamely község határában vihar és jégeső pusztít, akkor ezt a jelenséget az emberek világnézetileg különbözőképpen magyarázzák. Egyesek a jégverést az isten büntetésének tartják, a különböző babonás szertartással próbálkoznak »védekezni« ellene: kidobják a baltát az udvarra, félreverik a harangot, meggyújtják a szentelt gyertyát, imádkoznak és így tovább. Mások jól tudják, hogy a vihar és a jégeső nem »isteni büntetés«, hanem természeti jelenség, amely meghatározott légköri összefüggésekből következik. Míg az előbbieket tudománytalan, vallásos, babonás, misztikus, addig az utóbbiak tudományosan megalapozott világnézetet vallanak.

Az emberek világnézetük szerint különböznek egymástól. A világnézeti különbség alapja a társadalmi különbség. Az osztálytársadalmakban ez a társadalmi különbség az osztálykülönbségből fakad. Az osztálykülönbség oka viszont a tulajdonviszonyok különbsége. A termelési eszközök (a föld, az erdő, a bányák, a szerszámok, a gépek, az épületek, stb.) tulajdonformái meghatározzák az osztályviszonyokat. Ezek pedig kialakítják a különböző osztályok világnézetét.

Az emberek világnézeti különbségének tehát az a legvégső oka, hogy a világnézet társadalmi termék. Mivel minden ember meghatározott társadalom tagja, ezért minden ember világnézete társadalmi jellegű. A világnézet a társadalmi élet hatására alakul ki. Az emberek a társadalomtól — a családtól, az iskolától, a gazdasági, a politikai és a kulturális intézmények révén — többé-kevésbé kialakult világnézetet kölcsönöznek. Amilyen a társadalom jellege, olyan alapjában véve a társadalmi ember világnézete. A kapitalizmusban például a világnézet feltétlenül osztályjellegű. Nem szorul részletes magyarázatra, hogy egyazon kapitalista társadalmi jelenségről, mondjuk a tőkéről, nem lehet azonos világnézeti talajon a munkás a tőkessel. Ismeretes, hogy a burzsoázia világnézete szerint a tőke, s ennek megfelelően a kapitalizmus a társadalmi élet örök, »természetes« formája, vagyis mindig volt és örökké lesz. Ezzel szemben a proletariátus világnézetileg jól tudja, hogy a tőke, s ezzel együtt a kapitalizmus *csak* ideiglenes, múlékony társadalmi rendszer, amely egyszer keletkezett, s bizonyos változás után megszűnik a társadalom fejlődésének adott szakaszában. A burzsoázia számára a tőke áldás, a proletár szemében viszont átok. A tőke a burzsoáziának jó, de a proletariátusnak rossz. Mindazonáltal a tőkés osztályhelyzete miatt nem hisz, az öntudatos munkás pedig éppen osztályhelyzete miatt hisz a szocializmus, a kommunizmus győzelmében.

Az elmondottakból kitűnik, hogy olyan mértékben különbözik a munkásosztály világnézete a burzsoázia világnézetétől, amilyen mértékben különbözik a munkásosztály társadalmi helyzete a burzsoázia osztályhelyzetétől. A proletariátus és a burzsoázia társadalomra vonatkozó világnézete antagonisztikus (abszolút, teljesen kibékíthetetlen)

ellentmondást fejez ki. Emögött az antagonizmus mögött a társadalmi érdekellentétek kibékíthetlensége rejlik. A proletariátus és a burzsoázia társadalmi érdeke teljesen különböző és ellenséges. Ezért a közöttük lévő politikai, ideológiai, világnézeti ellentmondások abszolúte kibékíthetetlenek. Ezeket az ellentmondásokat végső soron csakis a szocialista forradalom oldhatja meg. Nincs más hathatós eszköz a kapitalizmus ellentmondásainak megoldására.

A szociológia burzsoá és kispolgári képviselői úgy vélik, hogy a világnézeti különbség miatt van osztálykülönbség. Ezért szerintük az osztálykülönbség megszüntetésének alapja és előfeltétele: a világnézeti különbség megszüntetése. Ez a felfogás teljesen hamis. Valójában ui. nem a világnézet különbsége miatt létezik az osztálykülönbség a kapitalizmusban, hanem az osztálykülönbségek miatt alakul ki a világnézeti különbség. Vagyis nem a világnézeti antagonizmus következtében létezik az osztályantagonizmus, hanem a társadalmi érdekellentétek kibékíthetlensége miatt jön létre a különböző osztályok — elsősorban a burzsoázia és a proletariátus — világnézeti antagonizmusa. Ahhoz tehát, hogy megszűnjön a világnézeti antagonizmus, meg kell szüntetni az osztályok antagonizmusát, azaz meg kell dönteni a kapitalizmust.

Végső elemzésben tehát nem a világnézeti különbség megszüntetésével szűnnek meg az osztálykülönbségek, hanem megfordítva. Ahhoz, hogy megszűnjenek az osztálykülönbségek s ennek következtében eltűnjenek a világnézeti különbségek, teljes kommunizmusra, azaz osztály nélküli társadalomra van szükség. A kommunizmusban nem lesznek lényeges világnézeti különbségek, mert az emberek világnézete mögött nem a társadalmi ellentétek kibékíthetlensége, hanem a társadalmi érdekek alapvető azonossága rejlik. Ez az alapvető társadalmi érdekazonosság a kommunizmus diadalmas építésének és az emberi boldogság megteremtésének magasztos eszméjén alapszik.

Ha az elmondottakból levonjuk a megfelelő következtetést, akkor teljes joggal mondhatjuk, hogy minden osztálytársadalomnak megvan a maga világnézete. De az adott osztálytársadalmon belül minden osztálynak is más és más a világnézete.

A világnézet osztálydetermináltsága azonban semmiképpen sem jelenti azt, hogy a különböző társadalmi osztályok tagjai kizárólag saját osztályuktól kapják világfelfogásukat. Ez már azért sem lehetséges, mert ahogy a különböző osztályokat nem választja el kínai fal egymástól, úgy világnézetükben is befolyásolják egymást, hatnak egymásra. Különösen igaz ez a tőkés országokban a dolgozó, kizsákmányolt osztályokra nézve.

A burzsoá világnézet hatása főleg két okra vezethető vissza. Először is az iskolák és a társadalmi nevelés más eszközei, mint a színház, a mozi, a rádió, a sajtó, stb. az uralkodó burzsoázia kezében vannak. Ezen eszközök igénybevételével az uralkodó osztály világnézetét igyekeznek a dolgozókbá oltani. Ebben igen jelentős szerepet játszik az egyház. El kell ismernünk, hogy ez a burzsoá világnézeti hatás nem kis

mértékben érvényesül a különböző kapitalista országokban. Másodszor pedig, a dolgozó osztályok bizonyos részének társadalmi helyzete is érintkezési pontokat mutat ezekben az országokban az uralkodó osztályok helyzetével. Tudjuk például, hogy a parasztság és a kispolgárság minden különbség ellenére, amely a burzsoáziától elválasztja őket, maguk is polgári, bár kispolgári osztályok a kapitalizmusban. Teljesen kétségtelen, hogy *ebből a szempontból* a proletariátus teljesen mentes a burzsoá világnézettől. A proletariátus a kapitalizmusban teljesen nincstelen, kizsákmányolt, alárendelt, de ugyanakkor a legszervezettebb, az osztályöntudat legmagasabb fokán álló osztály. A proletariátus öntudata, a proletár osztálytudat szilárd elméleti talajon, tudományos világnézeti alapon nyugszik.

Nem szabad ugyanakkor megfeledkezni arról a körülményről, hogy a kapitalizmusban a munkásságnak is megvan a maga munkásarisztokráciája egyrészt, másrészt a parasztságból és a kispolgárságból toborzódott része, amely nemrég került a proletariátus soraiba. A munkásarisztokrácia, amely idegen rész a forradalmi proletariátus testében, nagyon is hajlandó nemcsak életmódjában, hanem gondolkodásmódjában is a burzsoázia nyomdokain haladni. Ezért elfogadja a burzsoázia világnézetét. A proletariátus utóbbi része pedig természetesen bizonyos ideig magában hordja azoknak a gondolkodásmódoknak és felfogásoknak a csökevényeit, amelyeket előbbi élethelyzetében szerzett és amelyek annak meg is feleltek. A kispolgári világnézet hatása és érvényesülése állandó veszély a munkásmozgalomban. A munkásosztálynak mindezek a rétegei természetesen bizonyos befolyást gyakorolnak a proletariátus forradalmi részére is. Ezeken a rétegeken keresztül a burzsoá világnézet hatásának és érvényesülésének megvan a lehetősége a munkásmozgalomban.

A burzsoáziának persze nem kis érdeke fűződik ahhoz, hogy a dolgozó osztályok, de különösen a forradalmi proletártömegek ne a saját, hanem az ő fejével gondolkodjanak és az ő szemével lássák a világot. Ez olyan természetes, hogy még magyarázatra sem szorul. Hiszen nem nehéz belátni, hogy a kialakult és megszilárdult világnézet az emberi cselekvés és magatartás rúgója lehet. Az embereknek a természethez és a társadalomhoz való ilyen vagy olyan, aktív vagy passzív, cselekvő vagy szemlélő viszonya nagy mértékben világnézeti álláspontjuktól függ.

A világnézet a társadalom terméke. De a világnézet nem csupán passzív okozata a társadalom gazdasági rendjének. A világnézet az osztályharc eredménye. De a világnézet nem egyszerű következménye az osztályok harcának. *Az osztályok kialakult és megszilárdult világnézete aktív, cselekvő módon visszahat a társadalmi életre.* A világnézet elősegítheti vagy akadályozhatja, előrelendítheti vagy fékezheti a társadalom változását, fejlődését, a társadalmi haladást. A világnézet tehát vagy pozitív, vagy negatív irányban hat a társadalomra.

Általában véve kétféle világnézetet lehet megkülönböztetni: haladó és reakciós, forradalmi és ellenforradalmi, tudományos és tudó-

mánytalan világnézetet. E kétféle világnézet megkülönböztetése jelenleg világtörténelmileg egyet jelent a két alapvető világnézet: a proletár és a burzsoá, a kommunista és a kapitalista világnézet megkülönböztetésével. A proletár, kommunista világnézet mint haladó, forradalmi, tudományos világszemlélet elősegíti a társadalom fejlődését, tehát pozitív irányba hat. A burzsoá, kapitalista világnézet mint reakciós, ellenforradalmi, tudománytalan világfelfogás hátráltatja, fékezi a társadalom fejlődését, tehát negatív irányba hat.

A különböző jellegű világnézetek azonban, mint már kifejtettük, nemcsak a társadalmi életre, hanem egymásra is hatnak. A burzsoá világnézet kétségtelenül hat a proletár világnézetre. Ez a hatás rendkívül káros és igen veszélyes, mert a kommunista világnézet életet tomítja. A kapitalista világnézet befolyása következtében zavar támadhat a kommunista világnézet területén. Ezt a zavart a burzsoázia uralmának visszaszerzésére használja fel. Ebből a szempontból is, de különösen a nemzetközi munkásmozgalom világnézeti egységének megbontására irányuló tevékenység tekintetében különös figyelmet érdemel a revizionizmus. A revizionista világnézet lényegét tekintve burzsoá világnézet. Ennek a világnézetnek a társadalmi bázisa főleg a kispolgárság.

Ha a revizionizmus úgy lépne fel nyíltan, mint burzsoá világnézet, akkor nem is jelentene különleges problémát. Azonban látszat szerint úgy jelentkezik, mint marxista—leninista világnézet. Tudjuk például, hogy annak idején a Nagy Imre-féle áruló revizionista csoport is marxista »tógában« lépett a színre. Hasonló eset történt a jugoszláv revizionisták fellépésével kapcsolatban is. A jugoszláv vezetők marxistáknak adják ki magukat és azt állítják, hogy ők vezetik helyesen a munkásmozgalmat, hogy ők képviselik helyesen a szocializmus ügyét.

A nemzetközi munkásmozgalomban jelentkező jugoszláv revizionista világnézettel különleges módon csak addig kell foglalkoznunk, amíg leplezik ennek burzsoá jellegét. Számunkra világos, hogy az a revizionizmus lényegében burzsoá világnézeti tendenciát képvisel. Ez különösen kitűnik a JKSz VII. kongresszusának programtervezetéből.

Nagyon messzire vezetne, hogyha a világnézet valamennyi összefüggését vizsgálat tárgyává tennénk. A probléma részletes tárgyalásától azonban el kell tekintenünk, mert egyrészt erre ezen a helyen nincs lehetőség, másrészt pedig a tulajdonképpeni problémára kell irányítanunk a figyelmet. Ezért vizsgáljuk most meg ezt a kérdést, hogy milyen a viszony a világnézet és a filozófia között [11].

A filozófia a világnézettel megegyezik abban, hogy a való világról, a természetről, a társadalomról és az emberi gondolkodásról alkotott és vallott általános nézetek összessége. Ámde a filozófia mégsem azonos a világnézettel.

A világnézet fogalmának *köre* (terjedelme) szélesebb, átfogóbb, de *tartalma* szegényebb, mint a filozófiáé. Ugyanezt így is kifejezhetjük: a filozófia fogalmának *köre* (terjedelme) szűkebb, de *tartalma* gaz-

dagabb, mélyebb, mint a világnézeté. Ez azt jelenti, hogy *minden filozófia világnézet, de nem minden világnézet filozófia. A filozófia tudományos jellegű, vagy legalább is tudományos igényű, rendszeres világnézet. A filozófia olyan tudományos jellegű, vagy igényű világnézet, amely meghatározott rendszerbe van foglalva, rendszerezetten, többnyire írásban ki van fejtve.*

A filozófia fogalmának fenti meghatározása szerint tehát a világnézet csak akkor filozófia, hogyha tudományos jellegű, vagy legalább is tudományos igényű. Más kérdés aztán az, hogy az adott filozófia mennyire felel meg a tudományos jellegnek, illetve a tudományos igénynek.

Mikor beszélünk tudományos jellegű és mikor *csak* tudományos igényű filozófiai világnézetről? A tudományos jelleg problémája az igazság és logika erejével függ össze. Az igazság nem más, mint az objektív valóság helyes, hű, megközelítően pontos, minden szubjektívista torzítástól és ferdtéstől mentes tükröződése az emberi tudatban. Az igazság az emberi tudatnak az a tartalma, amely egyezik az objektív valósággal. Az igazság az objektív valóság szubjektív, tudati képmása. Meg kell azonban jegyezni, hogy csak a képmás, a tükrözés formája szubjektív, de a tartalom, a tükrözött objektív. Éppen ezért minden igazság objektív jellegű. Például objektív igazság az, hogy a Föld már az emberiség előtt is létezett és fejlődött. Az ember és az emberi társadalom a természet hosszú fejlődésének eredménye. Az emberi tudatnak ez a tartalma azért objektív igazság, mert helyesen, hűen, pontosan, minden torzítástól mentesen tükrözi a valóságot, mert megfelel a valóságnak. Ezt az objektív igazságot nem egy-két szemfényvesztő frázis, hanem a tudomány hosszú és fáradságos története, a Föld fejlődésére vonatkozó gyakorlati tények összesége igazolja és bizonyítja.

A filozófia tehát akkor tudományos jellegű világnézet, ha az objektív igazság erejére épül. Ugyanakkor a tudományos jellegű filozófiai világnézetnek logikailag is helyesnek kell lennie. A tudományos jellegű világnézet, mint filozófia, meghatározott logikai rendszerbe van foglalva. Adott filozófiai rendszer — mint például a marxista—leninista filozófia — megértése nem utolsó sorban a logikai rendszer megértésén múlik.

A tudományos jellegű filozófiának logikailag egységesnek kell lennie és logikai ellentmondásokat nem szabad tartalmaznia. A filozófia logikai helyessége vagy helytelensége nem attól függ, hogy alkalmazzuk vagy nem alkalmazzuk a logikát. A logika éppen úgy nem tanít meg filozófiailag helyesen gondolkodni, mint mondjuk a fiziológia jól emésztetni. A logika legfeljebb csak hozzásegíthet a helyes filozófiai gondolkodáshoz.

A filozófia logikai rendszere akkor igaz és helyes, ha megfelel a való világ, a természet és a társadalom objektív logikájának, ha egyezik az objektív világ logikájával, ha az objektív (dialektikus) logikát tükrözi vissza. Tehát nem a logikán múlik az igazság, hanem az igazságon a logika. Ez azt jelenti, hogy lehet egy filozófia bizonyos mér-

téig logikus anélkül, hogy igaz lenne, de végső soron logikailag is csak akkor lehet helyes, ha igaz.

A marxista—leninista filozófia nem hamisítja meg, nem torzítja el, hanem hűen, pontosan tükrözi az objektív valóságot. Éppen ezért ez a filozófia igaz. A marxista—leninista filozófia mindenható erejű, mert igaz. Ugyanakkor logikailag is bámulatosan következetes és egységes egészet alkot.

A marxi—lenini filozófia az objektív igazság és a logika erején nyugszik. Ezért legyőzhetetlen. Mivel a marxista—leninista filozófiában a logika ereje párosul az igazság erejével, illetve ezen filozófia logikai rendszere az igazságon épül fel, ezért nem csupán tudományos igényű, de egyben tudományos jellegű világnézet.

A marxista—leninista filozófiai világnézet tudományos jellegéből nem következtethetünk arra, hogy minden filozófia tudományos jellegű világnézet. Vannak olyan filozófiai rendszerek is, amelyek egyáltalán nem tudományos jellegűek, mert nem hűen, nem pontosan, nem helyesen tükrözik, hanem eltorzítják, meghamisítják a valóságot. Ugyanakkor ezek a filozófiai rendszerek is tudományos igényvel lépnek fel, mert filozófiai rendszerük, okfejtésük, magyarázatuk meghatározott logikai szabályoknak vannak alárendelve, logikailag többé-kevésbé indokoltak. A tudományos igény a logika erejével függ össze. Bizonyos logika nélkül megszűnik mindennemű igény a tudományra. A logika alkalmazása, ha nem is kölcsönöz feltétlenül tudományos jelleget a filozófiának, de tudományos látszatot kelt, s úgy tűnik, mintha ténylegesen tudományos világnézettel lenne dolgunk. Persze minden filozófiának van több-kevesebb tudományos értéke. Abszolút tudománytalan világnézet már nem is filozófia többé.

Az elmondottakkal kapcsolatban elemeznünk kellene a filozófia egész történetét, de ez az elemzés igen messzire vezetne. Ezért csak példákra utalhatunk. Az ó-görög filozófiában tudományos igényű, logikailag bizonyos mértékig rendszerbe foglalt filozófiát dolgozott ki pl. Platon. Az újkorban az idealista filozófiai világnézet talaján a legszigorúbb és viszonylag legkövetkezetesebb logikai rendszert Hegel alkotta meg. Végső elemzésében tehát a filozófia, ha nem is minden esetben tudományos jellegű, de legalább feltétlenül tudományos igényű, rendszeres világnézet.

Utaltunk már arra, hogy minden filozófia világnézet, de nem minden világnézet filozófia. Példa erre a vallás, amely kétségtelenül világnézet, de nem filozófia. A vallás világnézet, mert azoknak az általános nézeteknek az összessége, amelyeket a hívő, vallásos emberek a természetéről, a társadalomról és az emberi gondolkodásról alkotnak és magukénak vallanak.

Vitathatatlan, hogy a *vallás* a maga módján bizonyos mértékig *rendszeres világnézet*. Rendszeres abban az értelemben, hogy meghatározott és rendkívül merev, megcsontosodott, dogmatikus világnézeti rendszert alkot, amelytől az adott vallás (például a római katolikus hit) szerint egy jöttányit sem lehet és szabad eltérni.

Tudjuk, hogy a teológiában a dogmatika mint alapvető diszciplína szerepel, amely rendszerezi a hit tantételeit, és a vallási dogmákkal, szabályokkal foglalkozik.

A vallás azonban rendszeressége ellenére sem filozófia. A rendszeresség ugyanis önmagában nem avatja az adott világnézetet filozófiává. Az a világnézet, amely egyáltalán nem tudományos jellegű, de még igényt sem tart a tudományra abban az értelemben, hogy teljesen nélkülözi a logikát, a tudományos látszat ellenére sem lehet filozófia. Ilyen világnézet a vallás.

Természetesen a vallás nem ismeri el magáról, hogy teljesen tudománytalan világnézet. Ez érthető is, mert hiszen ha elismerné, akkor lelepleződne az emberek előtt, és senki sem engedné egy nyíltan tudományellenes világnézet által félrevezettetni magát. A vallás igyekszik tudományos látszatot kelteni, látszólag tudományos köntösben lép fel és nem tagadja meg nyíltan a tudományt. Sőt a modern *fideizmus* — Lenin szavaival szólva — egyáltalán nem veti el a tudományt, csak a tudomány »túlzott igényeit«, csak az objektív igazságra tartott igényét utasítja vissza [12]. Mint kitűnik, a fideizmus éppen azt kifogásolja és utasítja el, ami voltaképpen tudománnyá teszi a tudományt. Ebből látható, hogy a modern fideizmus bár közvetlenül és látszólag nem, de közvetve és lényegében annál inkább elveti és megtagadja a tudományt. Valamely eszme vagy világnézet objektív igazságok nélkül minden más lehet, de tudomány nem. Ha nincsenek objektív igazságok, akkor nem létezik tudomány sem. Az objektív igazságok nem tagadhatók anélkül, hogy ne tagadnók a tudományt is. Ha viszont vannak objektív igazságok — ahogyan mi, marxisták állítjuk és bizonyítjuk —, és ha csakis a tudomány képes feltárni előttünk az objektív igazságokat, akkor ezzel feltétlenül elvetettünk mindennemű fideizmust és vallást.

A vallásos világnézet a hiten nyugszik és hívei szerint nem is szorul tudományos megalapozásra. A vallás a hit forrásából merít, amely — úgymond — magasabbrendű megismerést nyújt, mint a tudomány. A vallás viszonya a tudományhoz hosszú időn át, évszázadokon keresztül kimondottan negatív vagy éppen ellenséges volt. Ez közismert. A tudomány azonban feltartóztatlanul haladt előre. A tudományos haladás győzelmei változásokat idéztek elő olyan értelemben, hogy a vallásos világnézet képviselői nem vonják többé kétségbe bizonyos alapvető természettudományi tanok igazságát. Azonban ezeket a tanokat összeegyeztetni kívánják a túlvilág, a természetfeletti világ, az istenség elismerésével. Ugyanakkor továbbra is tagadják a tudomány eredményeit olyan területeken, amelyek közvetlenül veszélyeztetik a vallásos világnézetet, vagy annak tételes tanait (csillagászat, biológia). A vallásos világnézet nem ismeri el a világ végtelenségét és anyagi egységét, noha a tudomány ezt bizonyítja. A vallás tagadja az ember állati eredetét, azt, hogy az ember az állatvilágból fejlődött ki, habár a darwini biológia ezt már réges-régen kimutatta.

A jelenkori vallásos világnézet arra törekszik, hogy a modern tudomány eredményeit és különösen nehézségeit felhasználja a maga javára.

A tudomány meggingathatatlan eredményeinek hatására a vallás bizonyos hittételei némiképpen megváltoznak. Ez a változás azonban nem érinti a vallás lényegét. A vallásos világnézetnek különösen két dogmája tart igényt a változtathatatlanságra; a semmiből való isteni világteremtés és a lélek állítólagos halhatatlansága, a lélekvándorlás. Ezekből a dogmákból a vallás semmit sem enged, és minden olyan tudományos eredményt elítél, amely ezeket cáfolja. A tudomány azonban teljesen meggyőzően bebizonyította, hogy mind a semmiből való világteremtés, mind pedig a lélek halhatatlansága lehetetlenség. Ezek a vallási tantételek nem felelnek meg a valóságnak, tehát nem igazak.

A vallásos világnézet jellemzésével kapcsolatban utalnunk kell arra, hogy a vallás hívei tagadják a *tudomány világnézet-formáló hivatottságát* és kíméletlen, engesztelhetetlen harcot folytatnak a tudományos világnézet, nevezetesen a *marxista—leninista világnézet* ellen [13].

A vallás tehát azért nem filozófia, mert abszolúte tudománytalan világnézet és logikai értelemben nem is tart igényt a tudományosságra. A vallásos világnézet teljesen nélkülözi az igazságot és a logikát. Jellemző példa erre a világ isteni teremtésére vonatkozó vallási dogma, amely egyáltalán nem igaz és logikailag sem indokolt. Ismeretes, hogy a katolikus vallás szerint az isten hat nap alatt teremtette a világot, a hetedik napon pedig megszentelte, megünnepelte az alkotást. Az isten állítólag a teremtés napjait a következőképpen osztotta fel: Az első napon az Eget és a Földet, a másodikon a világosságot, a harmadikon a Napot, Holdat és a csillagokat, a negyediken a halakat és a madarakat, az ötödiken a csúszó-mászó állatokat, s végül a hatodikon az embert teremtette.

A vallásnak a világ isteni teremtésére vonatkozó dogmája önmagában is képtelenség. Csupán néhány kérdést kell feltennünk, s legott kitűnik az isteni világteremtés hamissága és logikátlansága. Hogyan teremthette volna isten különböző napokon a világot anélkül, hogy előzőleg a »napokat« megalkotta volna? (Hogyha először a »napokat« alkotta meg, akkor már nem igaz, hogy az állítólagos világteremtés hat napig tartott, mert a »napok« megteremtése külön időszakra esik.) Az első kérdés talán kissé paradoxonnak tűnik, ezért egy pillanatra tételezzük fel, hogy az isten valóban hat nap alatt és a tárgyalt sorrendben teremtette a világot. Felmerülnek azonban a következő kérdések: Mielőtt megteremtette volna saját házát, az Eget, hol lakott az isten? (A katolikus vallás tanítása szerint, mint ismeretes, az isten örök hazája az Ég, vagyis a mennyország.) A hazátlan istennek, ha kezdetben anélkül is meglehetett, miért volt végül is szüksége külön hazára? A világmindenségben miért éppen a Földet teremtette meg először? Hogyan lehet még csak feltételezni is olyat, hogy már a Nap állítólagos létrehozása előtt volt világosság a Földön. Mi volt ennek az ún. világosságnak a fényforrása? (Tudjuk ugyanis, hogy meghatározott fényforrás nélkül teljesen ki van zárva a világosság.) Lehetne még szaporítani a kérdéseket, de felesleges. Ha komolyan meggondoljuk és eltekintünk minden paposkodó misztifikációtól, ködösítéstől, akkor feltét-

lenül arra a következtetésre jutunk, hogy a világ isteni teremtésére vonatkozó vallási dogma egyáltalán nem igaz és logikailag sem okolható meg. Éppen ezért tudománytalan világnézeti álláspontot fejez ki.

Logikailag a világ teremtéséhez hasonló, de talán még fantasztikusabb képtelenség a háromszemélyű egyistenről szóló vallási dogma. A vallás szerint ti. csak egy isten van. Ámde az egy istenben három személy lakozik, Atya, Fiú és Szentlélek. Ember legyen a talpán, aki ebből valamit megért. Nagyon jól tudjuk, hogy az egy nem három, a három pedig nem egy. Az egy éppen úgy különbözik a háromtól, mint ahogyan a három különbözik az egytől. Úgy látszik azonban, hogy a vallás képviselőit ez a közismert és mindenki által ellenőrizhető tény egy cseppet sem zavarja. A kérdés tehát így áll: vagy egyszemélyű isten és nem három, vagy pedig egy isten, de három személyben, ami olyan nyilvánvaló és megoldhatatlan logikai ellentmondás, amely önmagában kizárja az isten létezését. Más eshetőség nincs. A logika kérelhetetlen.

Nem csoda, hogy a vallás nem épít sem az igazságra, sem a logikára, mert hiszen mind az igazság, mind a logika ellentmond a vallásnak és kizárja azt. A vallás az igazság és a logika erejét a hittel, a vakbuzgósággal pótolja és helyettesíti. A vallás híveinek minden gondolkodás és fontolgatás nélkül el kell fogadni a vallási tantételeket, nem kell és nem is lehet törekedni a vallási dogmák megértésére, mert ezeket a »gyarló« és »korlátolt« emberi ész úgy sem foghatja fel, úgy sem értheti meg. Az ember legfeljebb arra képes, hogy higgye az istent. Ezzel a vallás lényegében azt állítja, hogy az ember képtelen a racionális megismerésre, a tudományos gondolkodásra.

A vallás alapja a hit, a hit pedig a félelmen nyugszik. Aki nem hisz, elkárhozik — ez a vallás alfája és omegája, kezdete és vége. Csak az istenfélők nyerhetik el az örök boldogságot, mások viszont az örök kárhozatra vannak ítélve.

A túlvilágon véget nem érő boldogság vár a hívő lelkekre, de soha meg nem szűnő szenvedés és gyötrődés a hitetlenekre. A jámbor vallásos lelkek az isten országába, a mennyországba jutnak, mások pedig az ördögök birodalmába, a pokolba. Látható, hogy az egyházi ígéret mindig fenyegetéssel párosul. A mennyország mellett állandóan ott van a pokol, az isteni jutalmazás örökös büntetéssel jár együtt.

A félelem teremtette az isteneket — mondjuk mi, marxisták —, és nem az istenek teremtették a félelmet. Az összes vallás és minden vallásosság a félelemre vezethető vissza. A vallásnak ugyanakkor igen kedvező táptalaja a tudatlanság, a műveletlenség, a szellemi sötétség. A vallás maga is a sötétség, a tudatlanság ideológiája.

A vallást már az ősközösségi társadalomban a félelem szülte. Az ősközösségi ember igen gyakran szembetalálta magát a természet olyan jelenségeivel, mint például a mennydörgés, a villámlás, a földrengés, az árvíz, az aszály, stb., amelyeket nem volt képes megérteni, s mivel emberileg ellenállhatatlan természeti jelenségekről volt szó, kezdte azt hinni, hogy ezek nem természeti, hanem természetfeletti okokra vezet-

hetők vissza. Az ősemler fejében, tudatában a valóság mindezenáltal eltorzítva, meghamisítva, misztifikálva jelent meg. Ez a misztifikáció pedig nem volt más, mint az ősi vallás. A vallás tehát igen kezdetleges időben keletkezett az embereknek egészen ferde, torz képzeiteiből saját magukról és az őket környező külső természetről.

Később azonban az emberek felett uralkodó természeti erőkhöz társadalmi tényezők is járultak. A magántulajdon megjelenése a kizsákmányolást eredményezte, s lassan kialakultak az osztályok, megjelent az osztályharc. A társadalom egyre inkább két nagy csoportra szakadt: a tulajdonosokra és a nincsteleneke, az elnyomókra és az elnyomottakra, a kizsákmányolókra és a kizsákmányoltakra, a teljesjogúakra és a jogfosztottakra, a rabszolgatartókra és a rabszolgákra. Mindezzel egyidőre létrejött az állam mint a gazdaságilag uralkodó osztály (a rabszolgatartók) politikai hatalma, erőszakszervezete. Az állam a társadalom felett álló hatalmasságnak tűnt az emberek számára, s mivel szinte teljesen tehetetlenül álltak vele szemben, kezdtek isteni erőt tulajdonítani neki, és az államhatalom személyes képviselője (a király, a császár) lassan fogalommá lett, azaz kialakult az egyisten képzele. Ez a vallás már a kereszténységet jelentette, amely az egyistenhiten alapszik.

Már Feuerbach bebizonyította, hogy a keresztény isten csak az ember fantasztikus reflexe, tükörképe. Hozzá kell azonban ehhez tenünk, hogy ez az isten maga csak hosszú elvonatkoztatási folyamat terméke, a régi törzsi és nemzetiségi istenek sűrített kivonata [14].

Teljesen kétségtelen tehát, hogy nem az isten teremtette az embert, hanem az ember alkotta meg az isten képzetét. Ezt két és félezer évvel ezelőtt észrevette és megértette egy jeles ógörög gondolkodó: *Henophanes*. Szerinte minden vallás az anthropomorphizmus (görög *anthropos* a. m. ember, *morphe* pedig a. m. alak) betegségében szenved, amely gyógyíthatatlan. Ő már felismerte azt, hogy az emberek saját képükre és hasonlatosságukra alkották meg az isteneke. Ezért van az, hogy az aithiópok piszeorrúaknak és feketéknek, a thrákok viszont kék szeműeknek és vöröshajúaknak ábrázolják őket. Sőt — teszi hozzá, a művészekre célozva —, ha a lovak vagy a szarvasmarhák festeni és szobrot faragni tudnának, akkor istenképmásaik ló, vagy szarvasmarha alakját ölténék magukra [15].

Marx Károly *A hegelii jogfilozófia kritikájához* című munkájának 1844-ben megjelent *Bevezetésében* megállapítja, hogy »Németországban a *vallás kritikája* lényegében lezárult, már pedig a vallás kritikája minden kritika előfeltétele.

A tévedés *világi* létezése kompromittálódott, miután *mennyei oratio pro aris et focis*-át megcáfolták. Az ember, aki a mennyország fantasztikus valóságában, ahol emberfeletti embert keresett, csak önmagának *visszfényét* (*Widerschein*) találta meg, nem lesz többé hajlandó arra, hogy csak önmagának *látszatát* (*Schein*), csak a nem-embert találja meg, mikor igazi valóságát keresi és kell hogy keresse.

A vallástalan kritika alapzata: *az ember csinálja a vallást*, nem

a vallás csinálja az embert. Mégpedig a vallás annak az embernek az öntudata és az önérzete, aki vagy még nem szerezte meg önmagát, vagy már ismét elvesztette. De az ember nem valami elvont, a világon kívül kuksoló lény. Az ember az az ember világa, az állam, a társadalom. Ez az állam, ez a társadalom termeli a vallást, egy *visszájára fordított világtudatot*, mert maga is *visszájára fordított világ*. A vallás ennek a világnak általános elmélete, enciklopédikus összefoglalása, népszerű formába öntött logikája, spiritualista becsületügye, lelkesedése, erkölcsi szentesítése, ünnepélyes kiegészítése, általános vigasztaló és igazoló alapja. A vallás az emberi lényeg *fantasztikus* megvalósulása, mert az emberi lényeknek nincs igazi valósága. A vallás elleni küzdelem tehát közvetve küzdelem ama világ ellen, amelynek szellemi *aromája* a vallás.

A *vallási* nyomorúság a valóságos nyomorúság *kifejezése*, s egyzersmind *tiltakozás* a valóságos nyomorúság ellen. A vallás a szorongatott teremtmény sóhaja, egy szívtelen világ lelke, mint ahogyan szellemtelen állapotok szelleme. A vallás a nép *»ópiuma«* [16].

Marx fejtegetéséhez nem szükséges magyarázatot fűzni. De ki kell emelni azt a marxi gondolatot, mely szerint a vallásos ember a mennyország *fantasztikus világában*, ahol emberfeletti embert keresett, csak önmaga *visszfényét*, azaz *látszatát* találta meg. Ez azért fontos, mert ezzel Marx rávilágított arra, hogy bár a vallás a valóságot tükrözi vissza, de a látszatot valóságnak, a valóságot pedig látszatnak veszi, vagyis meghamisítja a valóságot. Az a világnézet, amely a látszatvilágot tükrözi, nem lehet igaz. Ha viszont nem igaz, akkor nem tudományos. A *vallás* teljesen tudománytalan világnézet és logikai értelemben nem is tart igényt a tudományosságra, tehát *nem filozófia*.

Azon kívül, hogy minden filozófia tudományos jellegű, illetve tudományos igényű, rendszeres világnézet, — milyen közös jegyek, vonások jellemzik még a filozófiát. Ezeket a közös jegyeket, vonásokat két problémában lehet összefoglalni: *a filozófia alapkérdésében és pártosságában*. Előre kell bocsátanunk, hogy minden filozófiának, de különösen valamennyi újkori filozófiai rendszernek *közös* az alapkérdése, és valamennyi filozófia *pártos* idcológia. Beszéljünk részletesebben ezekről a problémákról. Kezdjük a filozófia alapvető kérdésével. Mi a filozófia alapkérdése?

Minden, de különösen az újabb filozófia fundamentális, nagy kérdése a lét és a tudat, az anyag és a gondolkodás, a természet és a szellem viszonyának kérdése. A filozófiai alapkérdés konkrét értelemben abban jut kifejezésre, hogy mi az elsődleges, az eredendő és mi a másodlagos, a leszarmazott: a lét vagy a tudat, az anyag vagy a gondolkodás, a természet vagy a szellem. Ezt a filozófiai alapkérdés egyik oldalának is szoktuk nevezni. Ez a kérdés a vallással, az egyházzal szemben abban csúcsosodik ki, hogy isten teremtette-e a világot, vagy mindöröktől fogva megvan-e a világ.

De a filozófia alapvető kérdésének van még másik oldala is. Képes-e gondolkodásunk a valódi világot megismerni, képesek vagyunk-e

a valóságos világról való képzeinkben és fogalmainkban a valóság helyes tükörképét megalkotni? Egyszerű szavakkal szólva: megismerhető-e a világ és a világról szerzett ismeretek megbízható, hű, helyes ismeretek-e? A filozófia alapkérdésének ezen oldala végső soron az objektív igazság elismerésében vagy tagadásában nyer értelmet.

Miért éppen a lét és a tudat, az anyag és a gondolkodás, a természet és a szellem viszonyának kérdése a filozófia alapvető kérdése? Először azért, mert a filozófia tárgyát képező általános világnézeti problémák sorában ez a legáltalánosabb kérdés, és mint ilyen, végtelenül széles területet érint, fog át. Másodsor azért, mert ennek a kérdésnek előzetes megoldásán múlik az összes többi filozófiai probléma megoldása. Harmadszor pedig azért, mert ezen kérdés ilyen vagy olyan megoldása már eleve meghatározza az adott filozófiai világnézet jellegét.

Végső elemzésben a *filozófia alapvető kérdése csupán kétféleképpen* oldható meg: materialista vagy idealista módon. Pontosabban szólva a filozófusok szerint, hogy milyen választ adnak arra a kérdésre, hogy mi az elsődleges, az eredendő és a másodlagos, a leszármazott: a lét vagy a tudat, az anyag vagy a gondolkodás, a természet vagy a szellem, — két nagy táborot alkotnak. *Azok, akik azt állítják, hogy a szellem az elsődleges, az eredendő a természettel szemben, tehát végső fokon a világ valamilyen teremtését tételezik fel — és ez a teremtés a filozófusoknál, például Hegelnél, gyakran sokkal bonyolultabb és lehetetlenebb, mint a kereszténység felfogásában — az idealizmus táborát alkotják. A filozófusok másik része pedig, amely a természetet tekinti elsődlegesnek, eredendőnek a szellemmel szemben, a materializmus különböző iskoláihoz tartozik [17].*

A materializmus és az idealizmus fogalmát csakis a fenti értelemben helyes használni. A filozófia történetében mindig hallatlan zavart jelentett, amikor más tartalmat tulajdonítottak nekik. Éppen ezért el kell ítélnünk azt az idealista meghatározást, mely szerint a materializmus azon felfogás, amely »az anyag és szellem közti lényeges különbséget tagadja« [18] Ez az önkényes idealista koncepció a materializmust azonosítja a vulgármaterializmussal, vagyis általában a materialista filozófiát vulgármaterialista világnézetnek tartja.

Valójában a materializmus olyan filozófiai világnézet, amely a létet, az anyagot, a természetet elsődlegesnek, eredendőnek, a tudatot, a gondolkodást, a szellemet pedig másodlagosnak, leszármazottnak tekinti. A materialista világszemlélet egyszerűen azt jelenti, hogy az objektív valóságot, az anyagi világot, a természetet, a társadalmat és az emberi gondolkodást olyannak vesszük, mint amilyen, anélkül, hogy bármit is hozzáadnánk, ami attól idegen.

Ezzel szemben az idealizmus olyan filozófiai világnézet, amely a tudatot, a gondolkodást, a szellemet tartja elsődlegesnek, eredendőnek, a létet, a természetet pedig másodlagosnak, leszármazottnak. Az idealista világszemlélet ezáltal a valóságot, a természetet, a társadalmat és emberi gondolkodást eltorzítja és meghamisítja.

Azt kérdezhetné valaki, hogy ha az idealizmus hamis, helytelen világnézet, akkor miért van mégis létjogosultsága. Erre a problémára magyarázatot kapunk, ha megvizsgáljuk az idealizmus ismeretelméleti és osztálygyökereit. Melyek tehát az idealizmus ismeretelméleti és osztálygyökerei?

Az emberi megismerés nem egyenes, hanem egy körsorhoz, spirálishoz vég nélkül közeledő görbe vonal, nem egyszerű, hanem végtelenül bonyolult, ellentmondásos folyamat. Ebben a határtalanul bonyolult emberi megismerésben, különösen a fogalomalkotásban megvan a lehetőség arra, hogy a gondolkodás elszakadjon a valóságtól, egyenesvonalúvá váljék és megmerevedjék. A fogalomalkotásnak alapvető sajátossága az absztrakció, az elvonatkoztatás. Így például a ház fogalmát megalkotva, meg kell ragadni az egyes, különböző házak közös jegyeit, tulajdonságait, vonásait és el kell ezeket vonatkoztatni az egyes házaktól. A ház mint fogalom, nem más, mint az egyes házak közös jegyeit, vonásait stb. egybefogó és elvonatkoztató gondolattartalom. Mindez azonban azzal a veszéllyel jár, hogy egyesek az absztrakciót valóságnak, a valóságot viszont absztrakciónak vehetik. Ez a lehetőség állandóan fennáll, és ebben rejlenek az idealizmus ismeretelméleti gyökerei.

Lenin Aristotelesnek *Metafizika* című könyvéről készített konspektusában az idealizmus ismeretelméleti forrásairól a következőket írja:

»Amikor az (emberi) elme az egyes dologhoz nyúl, másolatot (fogalmat) készít róla, ez *nem* egyszerű, nem közvetlen, nem tükörszerűen holt, hanem bonyolult, kettéhasadt, cik-cakszerű aktus, amely *magában foglalja* azt a lehetőséget, hogy a képzelet messze repül az élettől; sőt mi több, *magában foglalja* azt a lehetőséget, hogy az absztrakt fogalom, az eszme *képzeletté* (végeredményben istenné) *alakul át* (mégpedig úgy, hogy az ember észre sem veszi, nem ébred az átalakulás tudatára). Mert a legegyszerűbb általánosításban is, a legelemibb általános eszmében (az »asztal« általában) *van bizonyos adag képzelet*«. [19].

Lenin *A dialektika kérdéséhez* című munkájában behatóan elemzi az idealizmus ismeretelméleti és osztálygyökereit. Megállapítja, hogy »a filozófiai idealizmus *csak* badarság a durva, egyszerű metafizikai materializmus szempontjából. Ezzel szemben a *dialektikus* materializmus szempontjából a filozófiai idealizmus a megismerés egyik vonásának, oldalának, síkjának abszolútummá való *egyoldalú*, túlzott, szertelen (überschwengliches — Dietzgen) továbbfejlesztése (duzzasztása, nagyítása), elszakítva az anyagtól, a természettől istenítve. Az idealizmus papi maszlag. Helyes. De a filozófiai idealizmus (*»helyesebben«* és *»ezenkívül«*) olyan út, mely a végtelenül bonyolult (dialektikus) *emberi megismerés* **EGYIK ÁRNYALATÁN ÁT VISZ** a papi butításhoz.

Az emberi megismerés nem egyenes vonal (illetőleg nem halad egyenes vonalban), hanem egy körsorhoz, spirálishoz vég nélkül közeledő görbe vonal. Ennek a görbe vonalnak bármely kiragadott része, töredéke, darabkája átváltoztatható (egyoldalúan átváltoztatható) önálló, egész, egyenes vonallá, amely azután (ha a fáktól nem látják az erdőt) mocsárba, a papi butítás posványába visz (ahol az uralkodó osztályok osztályérdeke *lerögzíti*). Egyenesvonalúság és egyoldalúság, me-

revség és megcsontosodás, szubjektívizmus és szubjektív vakság — ezek az idealizmus ismeretelméleti gyökerei. És a papi maszlagnak (filozófiai idealizmusnak), természetesen vannak ismeretelméleti gyökerei, van talaja; a papi maszlag *meddő* virág, ez kétségtelen, de olyan meddő virág, mely az eleven, termékeny, igaz, hatalmas mindenható, objektív, abszolút emberi megismerés élő fáján nő [20].

Az a lehetőség, hogy a gondolkodás elszakadva a valóságtól, átváltoztatható önálló, egész, egyenes vonallá, az idealizmus számára valósággá is válik. Ugyanez a lehetőség azonban a materializmus esetében nem válik valósággá. Mivel magyarázható ez a körülmény? Azzal, hogy mind a materializmusnak, mind az idealizmusnak az ismeretelméleti forrásokon kívül osztálygyökerei is vannak

A materializmus *rendszerint* a haladó osztályok és csoportok, vagyis olyan társadalmi erők ideológiájának filozófiai kifejezője, melyeknek érdekei azonosak a társadalmi haladással. A haladó társadalmi erőknek nem érdekük a valóság meghamisítása, elferdítése, ezért filozófiájuk általában a materializmus. Az idealizmus viszont *rendszerint* az olyan reakciós, konzervatív osztályok, társadalmi csoportok és rétegek filozófiája, melyeknek nem érdekük a társadalom fejlődése, a társadalmi haladás. Az idealizmus társadalmi gyökerei a haladásellenessé vált kizsákmányoló osztályok társadalmi érdekeiben és a szellemi munkának a fizikai munkától való elválásában rejlenek.

A filozófia alapvető kérdésével kapcsolatban felmerült a materializmus és az idealizmus *általános* jellemzése. Most *konkrét* értelemben kell beszélnünk a materialista és az idealista filozófiáról. Kezdjük a materialista filozófiával.

Logikailag konkrét értelemben csakis a történelmi szempont figyelembevételével lehet beszélni bármely problémáról, de kiváltképpen a materialista filozófiáról. A materializmus ugyanis, mint filozófiai világnézet, — történelmi kategória. Ez azt jelenti, hogy a társadalom fejlődésének meghatározott korszakában keletkezett és meghatározott történelmi változáson ment át, míg végül kialakult a modern filozófiai materializmus.

A materialista világnézet hosszú és dicső múltra tekint vissza. A materialista filozófia fejlődésének történelmileg három fő alakja ismeretes.

A filozófiai materializmus *első* történelmi alakja az ókori rabszolgotartó társadalomban — Kínában, Indiában, Görögországban, Rómában — jelent meg. Az ókori gondolkodók filozófiai nézetei kezdetben materialista nézetek voltak, ahogy az ősközösségi ember »naív realizmusából« *kinőttek*. Az ókori materializmus még sok tekintetben naív materializmus volt. Ugyanakkor az ókori naív materializmus *rendszerint* az ösztönös dialektikával párosult. Az ókori materialisták *általában*, de nem minden esetben, született dialektikus gondolkodók voltak. A filozófiai materializmus *első* történelmi alakja tehát *lényegében*, természetesen nem modern értelemben, a dialektikus materializmus volt.

A materialista filozófia *második* történelmi alakja az újkorban alakult ki. Az újkori materializmus az akkor még forradalmi polgárság ideológiájaként jelentkezett, különösen a XVII—XVIII. században. Ez a materializmus már nem volt naiv, mint az ókori materializmus, hanem tudományos jelleget öltött. Különösen jelentős szerepet játszott a vallás elleni küzdelemben. Az újkori materializmus mint ateista ideológia jelent meg a filozófia történetében. Ennek a materializmusnak azonban alapvető korlátai, hiányosságai voltak. Melyek ezek a fogyatékok?

Mindenekelőtt az, hogy ez a materializmus túlnyomóan mechanikus jellegű volt. Mechanikus abban az értelemben, hogy a világmindenségben végbemenő mozgást, amely dialektikus materialista értelemben: változás, — leegyszerűsítette a nagy testek helyváltoztató mozgására, azaz a mechanikai mozgásra. Ezért volt ez a materializmus túlnyomóan mechanikus, mert — Engels szavaival szólva — »akkoriban az egész természettudományból csak a mechanika és ebből is csak az égi és földi szilárd testek, szóval a nehézkedés mechanikája volt bizonyos mértékben befejezett« [21].

Ennek a materializmusnak második sajátos korlátozottsága abban mutatkozott, hogy — Lenin megállapítása szerint — »nem számolt a történelemmel, nem volt dialektikus (metafizikus volt olyan értelemben, hogy dialektikaellenes volt), a fejlődés szempontját nem vitte keresztül következetesen és minden vonalon«. [22].

Az újkori materialista filozófia harmadik fogyatéksága az, hogy csak a természet szemléletében volt materialista, a társadalom szemléletében viszont idealista volt. E filozófia társadalomszemléleti idealizmusa abban jutott kifejezésre, hogy a társadalomban *csupán* eszmei rúgókat, szellemi hajtóerőket ismert el. Ezt a filozófiát nem azért nevezzük társadalomszemléleti idealizmusnak, mert eszmei hajtóerőket, szellemi tényezőket ismert el a társadalomban, hanem azért, mert megállt az eszmei tényezőknél, s nem volt képes feltárni azokat az anyagi rúgókat, azokat a gazdasági tényezőket, amelyek az eszmei hajtóerőket, a szellemi élet jelenségeit szülik és táplálják. A társadalom dialektikus materialista szemlélete, a történelmi materializmus is elismeri az eszmei tényezők szerepét a társadalmi élet fejlődésében, de nem áll meg ezeknél, hanem feltárja a »hajtóerők hajtóerőit« —, azokat az anyagi tényezőket, amelyek a társadalom szellemi életét végső soron meghatározzák.

Ezek a materialisták ugyanakkor — mint Lenin írja — »elvontan értelmezték »az ember lényegét«, nem pedig mint a (konkrétan, történelmileg meghatározott) »társadalmi viszonyok« »összességét« s ezért a világot csak »magyarázták«, holott annak »megváltoztatásáról« van szó, vagyis nem fogták fel a »forradalmi gyakorlati tevékenység« jelentőségét«. [23].

A filozófiai materializmus *harmadik* történelmi alakja a XIX. század közepén jelent meg. Ennek a modern materializmusnak történelmileg két formája alakult ki. Az egyik az orosz forradalmi demokraták

materialista filozófiája. A második pedig a marxi filozófiai materializmus.

Az orosz forradalmi demokratákra általában jellemző az, amit Lenin az orosz forradalmi demokratikus materialista filozófia egyik megalapítójáról, Hercenről írt. Lenin szerint Hercen »a XIX. század negyvenes éveinek feudális Oroszországában olyan magaslatra tudott emelkedni, hogy egy színvonalra került korának legnagyobb gondolkodóival. Elsajátította Hegel dialektikáját. Felismerte, hogy az „a forradalom algebraja”. Tovább ment Hegelnél, a materializmushoz, Feuerbach nyomán... Hercen egészen közel jutott a dialektikus materializmushoz, és megtorpant — a történelmi materializmus előtt«. [24] Ennek megfelelően az orosz forradalmi demokraták természetszemlélete dialektikus materialista volt, de társadalomszemléletük végső soron idealista maradt.

A marxista filozófiai materializmus túlszárnyalta az orosz forradalmi demokraták filozófiáját. Ez a materialista filozófia legmodernebb-alakjának bizonyult. (A marxista—leninista filozófiai materializmus részletes elemzésével a dolgozat végén foglalkozunk).

Fordítsunk most figyelmet a filozófiai idealizmus konkrét jellemzésére. Mi jellemzi az idealista filozófiát?

Az idealizmusnak történelmileg két válfaja alakult ki: az *objektív* és a *szubjektív idealizmus*. Az idealizmus ezen két válfaja azonos egymással abban, hogy mind az objektív, mind a szubjektív idealizmus a tudatot, a szellemet, a gondolkodást tartja elsődlegesnek, eredendőnek, a létet, a valóságot pedig másodlagosnak, lezármazottnak. A lényegbeli azonosság ellenére azonban különböznek is egymástól. Beszéljünk röviden ezekről a megkülönböztető vonásokról, sajátosságokról.

Melyek az objektív idealizmus jellemző vonásai? Az objektív idealizmus képviselői — mint például Platon és Hegel — abból indulnak ki, hogy az embereken kívül, az emberektől függetlenül létezik az ún. abszolút eszme, az idea. (Ezért nevezzük ezt a filozófiát objektív idealizmusnak.) Szerintük az objektív szellem teremti meg a különböző dolgokat, azáltal, hogy meghatározott alakban testet ölt és megjelenik. A lényeg az objektív szellem, s minden más csupán ennek a jelensége. Azt mondják, hogy különböző dolgok, mint például a ház, az asztal, az ember, stb. csak azért léteznek, mert eleve léteznek azok az eszmék, azok az ideák, amelyeknek ezek a dolgok megfelelnek. A különböző tárgyak és jelenségek nem mások, mint az objektív szellem megtestesítői, megjelenési formái. Az objektív idealizmus és a vallás között igen szoros kapcsolat áll fenn. A vallás ideológiai alapja és támasza nem más, mint az objektív idealizmus. Ez érthető is, mert hiszen az objektív szellem a vallás számára egyenlő az istennel.

Melyek a szubjektív idealizmus jellemző sajátosságai? A szubjektív idealizmus képviselői — mint például Berkeley és Fichte — abból indulnak ki, hogy az emberben el van rejtve az ún. belső tudat, az emberi szubjektum, amely azonban az ember anyagától (az emberi agytól) teljesen függetlenül létezik. Itt tehát nem objektív, hanem szubjektív

szellemről van szó. (Ezért nevezzük ezt a filozófiai irányt szubjektív idealizmusnak.) Ez a szubjektív tudat teremti meg a különböző dolgokat. Vagyis a tárgyak és a jelenségek csupán a tudatban és a szubjektum által léteznek. Úgy vélik, hogy a különböző dolgoknak, mint például a széknek, a könyvnek, az újságnak, az állatnak, stb. nincs reális valóságuk, reálisan, objektíve nem léteznek, csakis az emberek tudata képzeli úgy, mintha léteznének. A logikailag végigvitt szubjektív idealizmus egyenlő a szolipszizmussal. Ámde a szolipszizmust minden szubjektív idealista filozófus elutasítja és igyekszik attól megszabadulni. A szolipszizmus vádja alól kibújva, egyes szubjektív idealisták közvetlenül az istenhez szaladnak (ezt tette pl. Berkeley), mások viszont az objektív idealizmus irányába térnek ki (mint pl. Fichte) és így jutnak el az istenhez. Végző soron egyre megy: a szubjektív idealizmus nem tesz kevesebb szolgálatot a vallásnak, mint az objektív idealizmus.

A jelenkori idealizmust az jellemzi, hogy mindinkább az az oldala kerül előtérbe, amely születésekor olyan élesen jellemezte és amely sohasem hiányzott belőle: a reakciós, tudományellenes, Lenin szavaival szólva: a »papi« oldala. Az idealizmus mindig szoros kapcsolatban állott a vallással. Már Feuerbach bebizonyította, hogy az idealizmus »nem egyéb, mint a gondolatokba foglalt és a gondolkodásban végrehajtott vallás«. A korunkban oly nagy szerepet játszó szubjektív idealizmus egyenesen azt a célt szolgálja, hogy »az ateizmus istentelen rendszerei és a vallás tagadása« ellen szolgáljon fegyverül. Ezzel az idealizmus teljesen fideista filozófiává vált. Jelenleg az idealizmus a sokszorosan reakciós imperialista burzsoázia filozófiája. Az idealista világnézet ma már teljesen reakciós, ellenforradalmi szerepet játszik a társadalomban [25].

A materializmus és az idealizmus, mint teljesen ellentétes filozófiai világnézet, mindig kizárta egymást és harcolt egymás ellen. Ez a világnézeti harc az ellentétes társadalmi érdekű osztályok antagonizmusát, kibékíthetetlenségét és harcát tükrözi. A materializmus és az idealizmus harca az osztályharc ideológiai tükröződése, megjelenése. E harc mögött meg kell látnunk a társadalmi érdekellentétek kibékíthetetlenségét, a különböző társadalmi osztályok, rétegek és csoportok törekvését, tendenciáját, küzdelmét. Az egymással ellentétes társadalmi osztályok, csoportok és rétegek ideológiai harcában a materializmus rendszerint a haladó, az idealizmus viszont általában a reakciós oldalt képviseli. Ezen gondolatok elvezetnek bennünket a filozófia pártosságának problémájához. Ezzel kapcsolatban röviden érintenünk kell az ideológia néhány kérdését .

Az ideológiai eszmeáramlat nem más, mint az adott társadalom gazdasági rendjének tükröződése, szellemi kifejlődése. A legfontosabb ideológiai tudatformák a következők: a politikai és a jogi ideológia, az erkölcs, a vallás, a művészet és a filozófia. Általában a társadalomtudományok ideológiai jelleggel bírnak.

Amilyen a társadalom gazdasági rendje, alapjában véve olyan a társadalom ideológiája. Ha a társadalom gazdasági rendje osztály-

természetű, akkor az ideológia is osztályjellegű. Minden osztálynak megvan a maga kialakult és elfogadott ideológiája. Jelenleg két alapvető ideológiát különböztetünk meg: burzsoá és proletár ideológiát. Lenin azt mondja, hogy »a kérdés *csak így* tehető fel: burzsoá vagy szocialista ideológia. Itt középút nincsen, mert az emberiség semmiféle »harmadik« ideológiát nem dolgozott ki, minthogy általában egy osztályellentétektől szaggatott társadalomban soha nem is lehetséges osztályonkívüli vagy osztályfeletti ideológia). Ezért a szocialista ideológia *bármilyen* lekicsinylése, az attól való *bármilyen* eltávolodás egyben a burzsoá ideológia erősítését jelenti«. [26].

Ha az ideológia osztályjellegű, akkor érthető, hogy nem lehet közömbös az osztályokkal és az osztályharcra szemben. Mivel az ideológia az osztályok létét és harcát tükrözi, ezért mindig az osztályérdekekből indul ki és osztályérdekeket szolgál. A burzsoá ideológia a burzsoázia osztályérdekeit fejezi ki és védelmezi a proletariátussal szemben. A proletár ideológia viszont a munkásosztály és a dolgozó néptömegek társadalmi érdekeit juttatja kifejezésre, és ezáltal a kizsákmányoló kapitalista rend megdöntését, a szocializmus felépítését célozza.

Az ideológia tehát nem lehet pártatlan az osztályokkal és az osztályharcra szemben. Minden ideológia pártos volt és az is marad mindaddig, amíg osztályok léteznek. Csak az osztályok megszüntetésével, az osztályharc elhalásával együtt szűnik meg az ideológia osztályjellege és pártossága. Mindehhez teljes kommunista társadalomra van szükség. A kommunizmusban nem lesznek osztályok és nem lesz osztályharc sem, ezért az ideológia elveszti osztályjellegét és pártosságát. A kommunizmusig azonban szó sem lehet osztály nélküli és pártatlan ideológiáról.

A burzsoá ideológusok — teológusok, filozófusok, politikusok, publicisták — csak a marxizmus—leninizmust tekintik ideológiának, saját nézeteiket azonban nem tartják és nem nevezik annak. Ezt azért teszik, mert az ideológia, nézetük szerint, nem egyeztethető össze a tudományos gondolkodással. A marxizmus—leninizmust éppen ezért nevezik ideológiának, mert nem tartják tudománynak. Ez a burzsoá ideológiaellenes irányzat *lényegében* a marxizmus—leninizmus ideológiai térhódításától való félelmet tükrözi vissza. Nem más ez, mint erőtlenség a marxista—leninista ideológia ellen [27].

A burzsoá ideológusok felfogásával szemben nem az ideológia, mint olyan áll szemben a tudománnyal, hanem csupán a reakciós ideológia. Ez pedig nem más, mint a burzsoá ideológia, amely éppen ezért teljesen tudománytalan. Ezzel szemben a haladó ideológia nem zárja ki a tudományt. Jellemző példa erre a marxizmus—leninizmus, amely haladó, tudományos ideológia. A marxista—leninista, szocialista ideológia éppen úgy nem egyeztethető össze a burzsoá ideológiával, mint a tudományos igazság a hamissággal, a tudománytalan képmutatással. Ezért tehát szó sem lehet a marxista—leninista ideológia és a burzsoá ideológia egységéről, együttműködéséről. A két ellentétes ideológia között szüntelen harc folyik. Harc a szocialista ideológia teljes győzelméig.

Az ideológia osztályjellegével és pártosságával kapcsolatban elmondottak teljes mértékben vonatkoznak a filozófiai világnézetre is. A filozófia ugyanis a társadalmi-ideológiai tudat egyik igen jelentős formája. A filozófia mint társadalmi tudatforma a lét és a tudat általános törvényeire, az anyag és a gondolkodás kölcsönös viszonyára vonatkozó elképzeléseket foglalja magába. A filozófia mindig bizonyos osztályok vagy társadalmi csoportok világnézete volt.

Nagyon helyesen és jogosan állapította meg Franz Mehring, az első világháborút megelőző idők egyik igen jelentékeny marxistája, hogy »a filozófia az osztályharcok egyik ideológiai kísérő jelensége, egyike azoknak a formáknak, amelyekben az emberek ezeket a harcokat tudatossá teszik és végig harcolják« [28].

Lenin a leghatározottabban leszögezte, hogy minden filozófia pártos. A legújabb filozófia épp oly pártos, mint a kétezer évvel ezelőtti. A két harcoló párt a dolog lényegét tekintve: a materializmus és az idealizmus [29]. A marxista—leninista filozófia nem titkolja pártosságát. Nyíltan megmondjuk, hogy a marxizmus—leninizmus, beleértve a filozófiát is, pártos ideológia. Nekünk nincs okunk arra, hogy leplezzük a filozófia pártosságát.

Nem így vélekednek azonban a burzsoá filozófia képviselői. Szerintük a filozófia pártatlan tudomány. A polgári filozófia képviselői fejükbe vették, hogy a filozófia, mint »tisztá« tudomány, teljesen közömbös az osztályokkal és az osztályharcokkal szemben. Ezek az urak »objektívizmus« tógájában tündökölve dicsékszenek pártonkívüliségükkel, s ha van ellenlábásuk, akkor csak egy: *kizárólag a materializmus*. Az összes jelenkori burzsoá filozófusok valamennyi írásán és előadásán vörös fonálként húzódik végig a korlátolt igényesség, hogy ők »felülemelkednek« minden osztályon és »leküzdik« a pártosságot. Azt állítják, hogy ők nem tartoznak sem a materializmushoz, sem az idealizmushoz, hogy ők »felülműlják« ezt az »elavult« ellentétet. A valóságban azonban az egész burzsoá filozófus társaság az idealizmus rabja és szakadatlanul, tántoríthatatlanul harcol a dialektikus materializmus ellen [30].

Az »objektívizmus« álarcában fellépő filozófusok leginkább azzal érvelnek, hogy állítólag a pártosság ellentmond az »igazságnak«. Úgy vélik, hogy az igazság elérésére csakis a »pártatlan« filozófia képes. Vizsgáljuk meg röviden ezt a »döntő« érvet.

Ellentmond-e a pártosság az igazságnak? Erre a kérdésre dialektikus választ kell adnunk: igen is, meg nem is. Mikor mond ellent és mikor nem? Ellentmond akkor, ha a pártosság mögött reakciós osztályérdekek rejlenek. De nem mond ellent akkor, ha a pártosság haladó osztályérdekeket juttat kifejezésre.

A burzsoá filozófia jelenlegi helyzete tipikus példa arra, hogy a reakciós osztálytalajon nyugvó pártosság nemcsak ellentmond az igazságnak, hanem eleve ki is zár, lehetetlenné is tesz mindennemű törekvést az igazság elérésére. Mindez a következőkben leli magyarázatát: A burzsoá filozófia ha képes lenne az igazság feltárására, akkor

ki kellene mutatnia azokat a mély és kibékíthetetlen ellentmondásokat, amelyek a kapitalista társadalomban rejlenek. Ezeknek az ellentmondásoknak a feltárása azonban egyet jelentene annak a bebizonyításával, hogy a jelenlegi kapitalizmus, azaz az imperializmus, teljesen igazságtalan és lehetetlen, reakciós és rothadó, hanyatló és haladó társadalmi formáció. A teljes igazság kedvéért ki kellene mutatnia a társadalmi fejlődés haladó irányát, azt, hogy a szocializmus szükségszerűen felváltja a kapitalizmust.

Mindezen igazság feltárására és kimondására azonban a burzsoá filozófia teljesen képtelen. Képtelen azért, mert a burzsoázia osztályérdekeit juttatja kifejezésre, vagyis a tőkés osztály pártján áll. Mivel a burzsoáziának nem az a társadalmi érdeke, hogy saját ideológiája a szükségszerű pusztulását bizonyítsa, hanem az, hogy az örökkévalóságát igazolja, ezért a burzsoá filozófia rá nem léphet az igazság útjára. Érthető tehát, hogy a burzsoá filozófia esetén a pártosság abszolút ellentmond az igazságnak. Hasonló a helyzet minden reakciós idealista filozófiáénál.

Ezzel szemben a marxista—leninista filozófia jellemző példa arra, hogy a haladó osztályérdekeket kifejező pártosság nem mond ellent az igazságnak, sőt feltételezi és megköveteli az igazságot. Mindez azzal okolható meg, hogy a proletariátusnak nem áll érdekében a társadalmi valóság meghamisítása, elferdítése. Éppen az a társadalmi érdeke, hogy a filozófia helyesen tárja fel a valóságot és mutassa meg a társadalom fejlődésének objektív irányát. A proletariátus olyan osztály, amely a kapitalizmus pusztulásával nem veszít semmit. Legfeljebb csak láncait veszti, de cserébe egy egész világot nyer. Ez a világ a proletárszocializmus.

Végső elemzésben tehát a proletár pártosság a marxista—leninista filozófiában nem mond ellent az igazságnak, sőt feltételezi, megköveteli az igazságot, mert olyan osztály társadalmi érdekeit tükrözi, amely mindvégig haladó és forradalmi szerepet játszik a történelemben. *A marxista—leninista filozófia azért igaz, mert pártos és általt pártos, hogy igaz. Ezzel szemben a burzsoá filozófia azért hamis, mert pártos és általt pártos, hogy hazug.*

Az eddigiek során kimutattuk azt, hogy soha nem létezett és jelenleg sem létezik általános, absztrakt, elvont értelemben vett, egyszer s mindenkorra adott, örök időkre, minden korra változatlanul érvényes, valamiféle »tisztá« filozófia. Kifejtettük, hogy lényegét tekintve, csupán kétféle filozófiai világnézet lehetséges: materialista vagy idealista.

Mindabból, amit eddig a különböző problémák tárgyalása során kifejtettünk, módszertanilag az a következtetés vonható le, hogy csakis a történeti szempont következetes figyelembevétele és az elemzés logikai szabályainak szigorú betartása alapján lehetséges az elméleti tévedések elkerülése, kiküszöbölése. A továbbiakban módszertani szempontból ugyanebben az értelemben tárgyaljuk a filozófia tárgyának problematikáját.

A filozófia tárgyának kérdéséhez

A filozófia mint társadalmi tudatforma a rabszolgatartó társadalomban alakult ki. Az ősközösségi rendben még nem volt filozófia. Ekkor a filozófiai gondolkodásnak csak csirái voltak meg. Ez nem is lehetett másként. A filozófia csak abban a társadalomban alakulhatott ki, melyben olyan társadalmi csoportok vagy osztályok jöttek létre, amelyek már nem kényszerültek a szakadatlan fizikai munkára, hanem annak következtében, hogy az alárendelt, kizsákmányolt osztályok munkájának gyümölcsét élvezték, szellemi munkával foglalkozhattak. Csupán ezeknek a társadalmi erőknek volt idejük és módjuk az elmélyült gondolkodásra, amely nélkülözhetetlen feltétele a filozófiai tudatforma kialakulásának. Nem véletlen, hogy a filozófia úgy jelent meg, mint az uralkodó, kizsákmányoló osztályok vagy társadalmi csoportok világnézete. Az alárendelt, kizsákmányolt osztályok és társadalmi rétegek nem rendelkeztek önálló filozófiával. Az osztálytársadalmat megelőző primitív társadalomban az embereknek még semmiféle tudományos fogalmuk nem volt a természet jelenségeiről, az emberi szervezet felépítéséről, a halál okairól; nem tudták megmagyarázni az álmokat és úgy képzelték, hogy a gondolkodás egy külön valaminek, a léleknek a tevékenysége, amely az emberi testben lakozik és a halál után eltávozik belőle [31].

Engels *Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása* című munkájában ezeket írta:

»Minden, de különösen az újabb filozófia alapvető, nagy kérdése a gondolkodás és a lét viszonyának kérdése. Ama nagyon régi idő óta, amikor az emberek, kik még teljesen homályban voltak saját testük szerkezetét illetőleg, az álmok jelenségeinek hatása alatt azt képzelték, hogy gondolkodásuk és érzékelésük nem testük, hanem valamely külön lélek tevékenysége, mely e testben lakik és a halál után elhagyja azt — ez időtől fogva gondolkodniok kellett azon, hogy milyen viszonyban van ez a lélek a külső világgal. Ha a lélek a halál pillanatában elválna a testtől és tovább él, úgy semmi ok sincs arra, hogy még külön halált eszeljünk ki a számára. Így keletkezett a lélek halhatatlanságának képzete, amelyet a fejlődésnek ezen a fokán egyáltalában nem tekintenek vigasztalónak, hanem inkább végzetnek, amely ellen semmit sem tehetünk és igen gyakran, mint a görögöknél, határozott szerencsétlenségnek. Nem a vallásos vigasz szükséglete, hanem az általános korlátoltságtól fakadó zavar tekintetben, mitővők legyenek a test halála után a már egyszer feltételezett lélekkel, volt általában oka a személynél halhatatlanság unalomkeltő elképzelésének. Ugyanilyen úton, a természeti erők megszemélyesítése révén keletkeztek az első istenek, akik a vallás további fejlődésével mindinkább túlvilági alakot öltöttek. Végül a szellemi fejlődés menetével természetszerűen bekövetkező elvonatkoztatási, mondhatnám lecsapódási folyamat révén a sok, többé-kevésbé korlátolt hatalmú és egymást korlátozó istenből kialakult az emberek fejében az egyistenhívó vallások kizárólagos istenének a képzete. A gondolkodás és a lét, a szellem és a természet viszonyának kérdése, az egész filozófia legfőbb kérdése tehát épp úgy a vadság állapotának korlátolt és tudatlan képzeteiben gyökerezik, mint minden vallás« [32]

A filozófia tárgya, feladatköre történelmileg determinált. Más volt az ókorban, mint az újkorban, és jelenleg sem az, mint az újkor időszakában volt. Ugyanakkor egy-egy történeti korszakban is eltér egymástól aszerint, hogy milyen filozófiai rendszerről van szó. A mate-

rializmus másban látja a feladatát, mint az idealizmus. A materialista filozófia tárgya nemcsak különbözik az idealistáétól, hanem egyenes ellentéte is annak.

A filozófia tárgyának történelmi változása egyet jelentett a filozófia fogalmkörének (a fogalom terjedelmének) állandó szűkülésével, csökkenésével. Ez azonban egészében véve a filozófia tartalmi oldalának (a fogalom tartalmának) szüntelen gazdagodását, elmélyülését eredményezte.

Ha ebből a szempontból nézzük a filozófia tárgykörének történeti dialektikáját, akkor a következő problémákra kell felfigyelnünk:

Általában az antik világban, az ókori rabszolgatartó társadalomban a filozófia tárgyköre határtalanul széles volt. A filozófia akkor a természetre, a társadalomra és az emberi gondolkodásra vonatkozó ismeretek rendszerét alkotta, az emberi megismerés valamennyi eredményét magában foglalta. Ismeretes például, hogy az ógörögök számára nem volt más tudomány, csak egyedül a filozófia. Valamennyi ógörög gondolkodó sophosnak vagy philosposnak tekintette magát. A *filozófia egyedülálló és kizárólagos tudomány* — ez jellemezte az ókori gondolkodóknak a filozófia tárgykörével kapcsolatos felfogását. Ez a meghatározás azonban nemcsak az ógörög, hanem valamennyi ókori filozófiára egyaránt vonatkozik. Példa erre az, hogy a »filozófia« kifejezést az ősi orosz irodalomban inkább az osztatlan tudomány jelölésére használták, olykor a bölcsesség általános értelmében [33].

A történelmi hűség mégis megköveteli, hogy rámutassunk: ettől az általános felfogástól *Aristoteles* filozófiájában, de már előtte is, például Platónnál, bizonyos eltávolodás tapasztalható. Aristoteles ugyanis sajátos filozófiai művet írt, amelynek a címe: *Metafizika* [34]. E könyv méltatására azért kell itt figyelmet fordítanunk, mert Aristoteles ebben felveti a tudományok osztályozásának problémáját, amit a tudományok előzetes differenciálódása nélkül nem tehetett volna meg. Ez a kimagasló ógörög gondolkodó ember már határozottan megjelölte az elméleti és a gyakorlati tudományok csoportját, valamint megnevezte az egyes tudományokat is. Az elméleti tudományok csoportjához sorolta a »metafizikát« mint »első filozófiát«, amely az ontológiának, a lét elméletének problémáival foglalkozik, és mint ilyen, a létezés legáltalánosabb vonatkozásait tárgyalja [35]. Az aristotelesi metafizika tárgykörébe tartoznak olyan kérdések, mint például az általános és az egyes viszonya, a kategóriák rendszere és kölcsönös kapcsolata, az anyag és a forma problémája, a szubsztancia, valamint a lehetőség s a valóság.

Aristoteles *Metafizika* című munkája azt bizonyítja, hogy a konkrét tudományok leválása a filozófiáról már az ókorban megkezdődött. Ennek ellenére azonban a középkorban tovább tartotta magát az a felfogás, mely szerint a filozófiának az ismeretek összessége a tárgya. A középkori skolasztikus filozófia többek között magában foglalta a fizikát és kozmológiát is [36].

A feudális uralkodó osztály filozófusainak többsége idealista álláspontot képviselt, és a filozófiát nyíltan alárendelte a teológiának. Aquí-

nói Szt. Tamás szerint a filozófia nem ellenkezhethet a teológiával, annyira van alatta a teológiának, mint az emberi értelem az isteni értelemnek.

A filozófia tárgykörében lényeges és mélyreható változás csak a reneszánsz korában következett be. A történelemnek ezt a korszakát Engels így jellemezte:

»A modern természettudomány — az egyetlen, amelyet valóban tudománynak nevezhetünk, ellentétben a görögök lángeszű megsejtéseivel és az arabok szórványos, összefüggéstelen kutatásaival — ez a modern természettudomány azzal a nagyszerű korszakkal kezdődik, amikor a polgárság megtörte a hűbéri-séget, amikor a városi polgárok és a hűbéri nemesség harcának háttérében feltűntek a lázadó parasztok, mögöttük pedig a modern proletariátus forradalmár előfutárai, már a vörös zászlóval a kezükben és a kommunizmussal az ajkukon —, azzal a korszakkal, amely megteremtette Európában a nagy monarchiákat, megtörte a pápa szellemi diktatúráját, felidézte a görög ókort és vele az újkor művészetét fejlődésének legmagasabb fokára emelte, áttörte a régi világ határait és tulajdonképpen először fedezte fel a Földet.

Ez volt a legnagyobb forradalom, amelyet a Föld addig megért. A természettudomány is benne élt ebben a forradalomban, izig-vérig forradalmi volt, karöltve haladt a nagy olaszok ébredező modern filozófiájával s adta vértanúit a máglyára és a börtönökbe. Jellemző, hogy a protestánsok és katolikusok versengtek a tudósok üldözésében. Az előbbieket Servetét égették el, az utóbbiak Giordano Brunót. Olyan kor volt ez, amelynek óriásokra volt szüksége és óriásokat is szült, a tudás, a szellem és a jellem óriásait, az a kor, amelyet a franciák helyesen neveztek a renaissancenak, a protestáns Európa pedig egyoldalúan és korlátoltan reformációnak«. [37].

A reneszánsz korában tehát a társadalom szükségletének megfelelően fejlődni és tökéletesedni kezdtek a természettudományok különböző ágai. Mindazonáltal a korábban egységes, osztatlan tudományról leszakadtak a tudomány egyes területei — előbb a matematika, a csillagászat, a mechanika, majd a fizika, a kémia, később a biológia és a geológia, még később az antropológia [38].

A természettudományok fejlődésével jelentősen változni kezdett a filozófia feladata és tárgyköre is. A filozófiára most az a feladat hárult, hogy kidolgozza a megismerés új módszerét, amely a tapasztalaton, a kísérleti természetkutatáson alapul, s egyszersmind figyelembe veszi a matematika eredményeit. Elengedhetetlenül szükségessé vált, hogy megbírálják a középkori skolasztikát és teológiát, amelyek ellenségei voltak a tudománynak és fékeztek a társadalmi haladást. A reneszánsz korának haladó gondolkodói ebből a célból hozzáálltak a materialista ismeretelmélet kidolgozásához.

A reneszánsz filozófiájának tehát az volt a fő feladata, hogy harcoljon a papság szellemi diktatúrája ellen, leleplezze a feudális rend örökkévalóságáról és szentségéről költött vallási »elméleteket«, megbírálja a teológiát és a skolasztikát, fejlessze a filozófiai materializmust, különösen a materialista ismeretelméletet, filozófiailag megalapozza az ateizmust, erősítse a filozófia és a természettudományok kapcsolatát, megindokolja a természet megismerésének tapasztalati, empirikus módszerét [39].

A reneszánsz kori gondolkodók azzal a skolasztikus felfogással szemben, hogy a filozófiának »a világ keletkezésének«, »a világ első

okának«, »az isten létezésének«, »a lélek halhatatlanságának« stb. kérdésre kell válaszolnia, arra a következtetésre jutottak, hogy a filozófia tárgya a reálisan létező természet, amelyet az érzékszervek segítségével tanulmányozunk. Ezt a világszemléletet természetfilozófiának is szoktuk nevezni. Giordano Bruno szerint például a filozófiának az a feladata, hogy megismerje az egységes szubsztanciát, mint valamennyi természeti jelenség okát és alapelvét. A vallással ellentétben amely az isteni szubsztanciát tanítja, a filozófia tárgya a világegyetem anyagi szubsztanciája [40].

A XVII. és XVIII. században a filozófusok előtt új feladatok merültek fel. Ezek az újszerű feladatok elsősorban a tudományok differenciálódásával állottak kapcsolatban. Tisztázni kellett a filozófia és más tudományok viszonyát. Mind a természettudomány, mind pedig a filozófia fejlődése szempontjából roppant jelentőségű volt az a tény, hogy a korábban egységes, osztatlan tudományról most már végérvényesen leváltak a természettudomány különböző ágai. Ebben az időszakban kialakult a természetkutatás kísérleti-elemző módszere, melyet mechanikus módszernek neveztek el, és amely lassan általános módszerre vált. A természettudomány mechanikus jellege döntő hatással volt a filozófiai materializmusra, amely Engels kifejezése szerint a XVII. és XVIII. században főleg mechanisztikus és metafizikus volt [41].

A filozófia tárgyának újkori meghatározásával kapcsolatban utalnunk kell René Descartes felfogására. Descartes elutasította a skolasztikus tudalékosságot és F. Bacon nyomában azt hirdette, hogy olyan filozófiát kell teremteni, amely a gyakorlatot szolgálja és erősíti az ember uralmát a természet fölött. Azt írta, hogy »azon spekulatív filozófia helyett, melyet az iskolákban tanítanak, található egy más, gyakorlati filozófiát, mely a tűznek, víznek, levegőnek, csillagoknak s a körülöttük levő egyéb dolognak erejével s működésével olyképpen ismertet meg bennünket, hogy mesterembereink különböző mesterségeit sem ismerjük határozottabban, s hogy ennek a gyakorlati filozófiának a segítségével ezeket az erőket s működéseiket, úgy mint a mesteremberek a mesterségeket, mindenhez fölhasználhatnók, amire alkalmasak s ezáltal a természetnek mintegy uraivá s birtokosaivá tehetnők magunkat«. [42].

Descartes szerint a filozófia két viszonylag önálló részre esett szét: a természetről szóló tanításra (fizikára) és a természetfölöttiről szóló tanításra (metafizikára). Két önálló szubsztancia létezését ismerte el — az anyagiét, amelynek tulajdonsága a kiterjedés és a szellemiét, amelynek tulajdonsága a gondolkodás. Ily módon a szellemi princípiumot függetlennek tekintette az anyagitól, az anyagi princípiumot pedig a szellemtől. Tehát dualista volt. Descartes klasszikus képviselője a dualizmusnak. Marx szavaival szólva Descartes »teljesen elválasztotta fizikáját metafizikájától. Fizikájának határain belül az anyag az egyetlen szubsztancia, a lét és a megismerés egyetlen alapja«. [43].

Végső elemzésben tehát az ókori filozófiát a világra vonatkozó

valamennyi emberi tudás, ismeret egysége jellemezte. Hasonló volt a helyzet általában a középkori filozófiánál is. Az újkori tudományt az egyes tudományok fokozatos önállósulása, a filozófiából való kiválása jellemzi. A tudományok leválásával és differenciálódásával szemben bizonyos filozófiai irányzatok sokáig ellenállást fejtettek ki. Tudjuk például, hogy Hegel az összes emberi tudást, az egész tudományt hibásan egyrészt örökre lezárt rendszernek fogta fel, és másrészt az egész emberi tudást, az ismeretek összességét át akarta fogni a filozófiai rendszerben [44]. Hegel a filozófiát a tudományok tudományának tekintette. A filozófia tárgyára vonatkozó hegeli koncepció azonban mitsem változtatott a tudományok fejlődésének objektív logikáján.

Előttünk áll annak a történelmi folyamatnak a vázlata, amely megmutatja, hogy a különböző konkrét tudományok hogyan váltak le a filozófiáról. A leválás eredményeképpen a filozófia tárgyköre egyre szűkült, mert fokozatosan csökkent a vizsgálódási területe, s egyre kevesebb részletproblémával kellett foglalkoznia. Ezzel a folyamattal együtt a filozófia önállósága fokozódott, míg végül is egészen önálló tudománynyá vált. A filozófia fejlődésének történeti dialektikája ugyanakkor azt eredményezte, hogy tartalma mindig gazdagabb és mélyebb lett, mert új és új filozófiai problémák merültek fel, vagy a már korábban felvetődött filozófiai kérdések más megvilágításba kerültek, tudományos értelmezést és magyarázatot nyertek. Történelmileg különböző filozófiai diszciplinák alakultak ki, mint például a dialektika, a logika, az ismeretelmélet, az esztétika és az etika, amelyeknek már önálló tárgyuk is van.

Azok a filozófusok, akik a természettudomány valamennyi ágát felölelő filozófiai rendszerek megteremtésére törekedtek, és a filozófiát valamiféle »tudományok tudományának«, »tudományok feletti tudományának«, »a tudományok királynőjének« neveztek, nyilvánvalóan helytelenül oldották meg az általános és a különös között a tudományos megismerés területén fennálló viszony kérdését: az általános teljesen elnyelte a különöst, a specifikust, és azt minden önálló jelenségétől megfosztotta. A különös eltűnt az általánosban, egyedül csak az általános maradt meg [45].

Ennek az elavúlt, tarthatatlannak bizonyult filozófiai felfogásnak egyenes reakciójaként a XIX. században sajátos irányzat keletkezett: a pozitívizmus, amely az ellenkező véleletet vallotta. A pozitívizmus ui. tagadta a filozófia önálló létjogosultságát. A természetfilozófusoknak azzal a korábbi állításával szemben, hogy a filozófia a »tudományok tudománya«, a pozitívisták azt állították, hogy »a tudomány maga filozófia«, és így nincs szükség semmiféle külön filozófiára. A pozitívisták azonban, bár látszólag mindenféle filozófiát elvetettek, a valóságban csak az élenjáró, a haladó filozófiát, a materializmust utasították el, és ilyen vagy olyan formában Berkeleynek, Humnának, Kantnak és a múlt többi idealista filozófusának reakciós filozófiai rendszereihez csatlakoztak. A filozófia és a többi tudomány közti viszonyt a pozitívisták rendkívül egyoldalúan értelmezték, mert azt hirdették, hogy

a filozófia és a többi tudomány teljesen független egymástól, sőt antagonisztikusan állnak szemben egymással. Nyilvánvaló, hogy ennek során az általános és különös között a tudományos megismerés területén fennálló viszony kérdését ugyanolyan helytelenül oldották meg, mint azelőtt. Míg azonban korábban a különös az általánosban oldódott fel, addig most éppen megfordítva, a különös mögött eltűnt az általános, a fáktól nem látták többé az erdőt [46].

A modern értelemben felfogott filozófia és a konkrét tudományok közötti viszony problémáját első ízben Marx Károly és Engels Frigyes oldotta meg helyesen. Műveikben kimutatták, hogy helytelen az a régebbi elképzelés, mely szerint a filozófia a tudományok tudománya, mert a filozófia nem foglalja magában az emberi tudás egész területét, nem öleli fel az ismeretek összességét, hanem csak azt tartalmazza, ami közvetlenül, a maga sajátos tárgyára vonatkozik. A marxista filozófia megteremtői ugyanakkor a másik végletet is elutasították, vagyis a filozófia pozitívista felfogásának tarthatatlanságát is feltárták. Kimutatták, hogy a tudományok differenciálódási folyamata, a korábbi filozófia tárgyának állandó szűkülésével egyetemben, nem a filozófia önállóságának teljes megszűnésére vezetett, hanem arra, hogy egészen pontosan kirajzolódott a filozófia saját vizsgálódásának tárgya.

A marxista—leninista filozófia tárgyának különleges sajátosságánál fogva egyrészt azt a feladatot tűzi maga elé, hogy — a konkrét természet -- vagy társadalomtudományos vizsgálódás helyettesítésére való törekvés nélkül — valamennyi többi tudomány számára olyan általános *tudományos megismerési módszert* dolgozzon ki, mely tudományos vizsgálódásuk *általános módszeréül* szolgálhat. Másrészt arra törekszik, hogy filozófiai értelmezést adjon a természet és a társadalom már megismert jelenségeinek. Éppen ezért a marxista—leninista filozófia és a többi tudomány távolról sem teljesen függetlenek egymástól, még kevésbé állnak antagonisztikusan egymással szemben, amint azt a pozitivisták állítják, hanem egymáshoz szorosan kapcsolódnak, de ugyanakkor önállóságukat is megőrzik. A modern filozófia a konkrét természet- és társadalomtudományokat áthatja és önmagával telíti. Az egyes specifikusabb jellegű tudományok szolgáltatják viszont a konkrét anyagot a filozófiai általánosítások számára, melyekre azért van a filozófiának szüksége, hogy rájuk támaszkodva folytassa egyrészt a megismerés általános módszerének, másrészt magának a materialista ismeretleméletnek a kidolgozását.

Nem beszélhetünk tehát sem arról, hogy az egyik tudomány a másiknak lenne alárendelve, sem arról, hogy az egyik tudomány a másikat feloldaná, de nem is szakadhat el az egyik tudomány a másiktól, nem támadhat antagonizmus a marxista—leninista filozófia és a modern tudományok között. Minden különbségük ellenére is azt látjuk, hogy a filozófiát és a többi tudományt az egység és a kölcsönös összefüggés viszonya kapcsolja egymáshoz [47].

A marxista—leninista filozófia és a többi konkrét tudomány közötti kölcsönös viszony problémájának dialektikus megoldása azzal

függ össze, hogy a tudományos megismerésben hogyan viszonyul egymáshoz az általános és a különös. Az általános és a különös viszonya ellentétes, de ezek az ellentétek egységben jelentkeznek, kölcsönösen áthatják egymást, egyikük nem semmisíti meg a másikat, és nem is szakadnak el egymástól. Az általános és a különös dialektikája alapján oldható meg helyesen a filozófia és a többi tudomány közötti viszony problémája.

A fentiekből az következik, hogy minden természettudománynak és társadalomtudománynak az objektív világ — a természet vagy a társadalom — bizonyos meghatározott jelenségkörét irányító törvények tanulmányozása a feladata. A marxista—leninista filozófia feladata viszont az, hogy a természetben, a társadalomban és az emberi gondolkodásban ható *legáltalánosabb törvényeket*, valamint a *helyes gondolkodás* specifikus törvényeit, a dialektikus logika törvényeit tanulmányozza [48].

A filozófia tárgyát alkotó legáltalánosabb törvények megfelelnek a materialista dialektika törvényeinek. Engels *A természet dialektikája* című munkájában a dialektikát »az összefüggésekkel foglalkozó tudománynak« [49] nevezte. Kifejtette, hogy: a dialektika törvényei nem egyebek, mint a történeti fejlődés két területének, a természetnek és a társadalomnak, valamint magának a gondolkodásnak legtáltalánosabb törvényei, amelyek lényegileg három törvényre vezethetők vissza. Ezek a törvények: a mennyiség minőségbe és a minőség mennyiségbe való átcsapásának törvénye; az ellentétek kölcsönös áthatásának törvénye; a tagadás tagadásának törvénye [50].

Engels az idézett munkájában foglalkozik az objektív és a szubjektív dialektika problémájával is. Szerinte:

»Az úgynevezett objektív dialektika az egész természetben uralkodik, az úgynevezett szubjektív dialektika pedig, a dialektikus gondolkodás, csak visszatükröződése a természetben mindenütt érvényesülő, ellentétekben végbemenő mozgásnak, és éppen ezek az ellentétek, állandó harcukkal és azzal, hogy végül egymásba, illetve magasabb formákba mennek át, határozzák meg a természet életét« [51].

A szubjektív dialektika, Engels értelmezésében, azonos a gondolkodás dialektikájával, amely viszont »a való világ mozgásformáinak, a természetnek és a történelemnek visszatükröződése«. [52].

A materialista dialektika — Engels szavaival élve — »semmi más, mint a természet, az emberi társadalom és a gondolkodás általános mozgási és fejlődési törvényeinek tudománya«. [53].

A marxista—leninista filozófia tárgyára vonatkozó meghatározásban utaltunk arra, hogy a filozófia tárgykörébe tartoznak egyrészt az objektív valóság, a világmindenség legáltalánosabb törvényei, másrészt a gondolkodás logikájának törvényei, vagyis a megismerés különleges törvényei. A filozófia tárgyával foglalkozó munkák szerzői rendszerint azt állítják, hogy a filozófiának kizárólag a természet, a társadalom és az emberi gondolkodás *legáltalánosabb* törvényeivel kell foglalkoznia. Ez a felfogás egyoldalú, éppen ezért helytelen. Valójában a marx-

ista—leninista filozófia a mozgás, változás és fejlődés legáltalánosabb törvényein túl a gondolkodás logikájának sajátos törvényeit is vizsgálja.

Nagyon messzire vezetne, ha ezzel a problémával részletesen foglalkoznánk. Minthogy a részletes tárgyalásra ezen a helyen nincs lehetőség, csupán azt említjük meg, hogy mi volt a marxizmus—leninizmus klasszikusainak véleménye erről a kérdéstről.

Engels *Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása* című munkájában a marxi történelmi felfogást jellemezve kifejti, hogy »ez a felfogás a történelem terén épp úgy véget vet a filozófiának, mint ahogy a természet dialektikus felfogása minden természetfilozófiát nemcsak feleslegessé, de lehetetlenné is tesz. A feladat mindenütt nem az többé, hogy ki-ki a fejében gondoljon ki összefüggéseket, hanem hogy azokat a tényekben fedjék fel. A természetből és a történelemből kiűzött filozófia számára így csak a tiszta gondolat birodalma marad meg, amennyiben megmarad: magának a gondolatfolyamatnak törvényeit kutató tan, a logika és a dialektika«. [54].

Ezt az engelsi következtetést helytelen lenne mereven, dogmatikusan értelmezni, és a filozófia tárgyára vonatkozó egyéb meghatározásaitól elszakítva, vagy azokkal szembeállítva magyarázni. Engels itt kiemeli, hogy a természetből és a történelemből kiűzött filozófia számára csak a tiszta gondolat birodalma marad meg, amennyiben megmarad: magának a gondolatfolyamatnak törvényeit kutató tan, a logika és a dialektika. Ezzel azonban nem tagadja a filozófiát általában, még kevésbé a modern filozófiai materializmust, a marxista filozófiát. Ámde határozottan elutasítja, megtagadja és végérvényesen elveti a régi értelemben vett természetfilozófiát és társadalombölcseletet: a metafizikus természetfelfogást és az idealista társadalomszemléletet.

A régi filozófiával szembeállítja a modern marxista filozófiát: a dialektikus és történelmi materializmust. A fenti következtetésében pedig konkrétan arra utal, hogy a hegei idealista filozófiából csak a logikát és a dialektikát lehetett felhasználni, vagyis Marx kritikája nyomán csupán a logika és a dialektika ment át Hegel filozófiájából a modern filozófiába.

Ezt az összefüggést egyébként Engels a szóban levő következtetést megelőző fejtegetései során világosan megfogalmazta. Engels többek között ezeket írta:

»Hegelt nem raktuk egyszerűen félre: ellenkezőleg, fent kifejtett forradalmi oldalát, a dialektikus módszert tettük meg kiinduló pontnak. De ez a dialektika hegei alakjában hasznavehetetlen volt. Hegelnél a dialektika a fogalom önkifejlése. Az abszolút fogalom nemcsak öröktől fogva — nem tudni, hol — megvan, hanem egyszermind az egész fennálló világ tulajdonképpen élő lelke. Az abszolút fogalom önmagához fejlődik mindazokon az előzetes fokokon keresztül, amelyeket a »Logika« részletesen tárgyal és amelyek mind bennfoglaltak az abszolút fogalomban; azután »elidegenedik«, amennyiben természeté változik át. Itt anélkül, hogy tudatában volna önmagának, a természeti szükségszerűség mezében, újabb fejlődésen megy át és végül az emberben újra visszanyeri öntudatát. Ez az öntudat a történelemben megint felküzdi magát nyers állapotából, míg végül az abszolút fogalom a hegei filozófiában ismét visszatér önmagához.

Hegelnél tehát a természetben és a történelemben megnyilvánuló dialektikus fejlődés, vagyis a minden zeg-zugos mozgáson és pillanatnyi visszaesésen keresztül-törő, az alacsonyabbról a magasabb felé menő haladás okozati összefüggése, csak a fogalom öröktől fogva — nem tudni hol, de mindenesetre minden gondolkodó emberi agytól függetlenül — végbemenő önmozgásának a másolata. A dolgozóknak ezt az ideológiai fejetetejére állítását kellett kiküszöbölni. Fejünk fogalmait újból materialista módon fogtuk fel, mint a valóságos dolgok képmásait, nem pedig a valóságos dolgokat, mint az abszolút fogalom ezen vagy azon fokának a képmásait. Ezzel a dialektika a külső világ és az emberi gondolkodás mozgásának általános törvényeiről szóló tudományra korlátozódott — a törvényeknek két sorára, amelyek a dolgok lényegét illetően azonosak, de kifejezésük tekintetében annyira különböznek egymástól, hogy az emberi fej tudatosan alkalmazhatja őket, míg a természetben és eddig nagyrészt az emberi történelemben is, csak öntudatlanul, a külső szükségszerűség formájában, a látszólagos véletlenek végtelen során keresztül érvényesülnek.

Ezzel azonban a fogalmi dialektika maga csak a való világ dialektikus mozgásának tudatos reflexe lett és ezzel a hegeli dialektikát a feje tetejére, helyesebben a fejről, amelyben állt, megint a talpára állítottuk« [55].

A vita tárgyát képező engelsi következtetés értelmezésével kapcsolatban röviden utalni kell arra is, hogy mi volt Lenin véleménye erről a problémáról. Lenin *Marx Károly* című munkájában kifejti, hogy: a Hegel-féle dialektikát, mint a fejlődésről szóló legsokoldalúbb, tartalmilag leggazdagabb és legmélyebb tanítást, Marx és Engels a klasszikus német filozófia legnagyobb vívmányának tekintették... Hegel filozófiájának ezt a forradalmi oldalát vette át és fejlesztette tovább Marx. A dialektikus materializmusnak »nincs többé szüksége a többi tudomány fölött álló filozófiára«. Az eddigi filozófiából, (vagyis elsősorban Hegel filozófiájából) megmarad a »gondolkodásról és törvényeiről szóló tan — a formális logika és a dialektika«. [56].

Lenin ugyanezen a helyen hívja fel a figyelmet arra, hogy »a dialektika, Marx értelmezésében, de Hegel szerint is, magában foglalja azt, amit manapság ismeretelméletnek, gnoszeológiának neveznek, melynek szintén történelmileg kell tárgyát vizsgálnia, a megismerés keletkezését és fejlődését, az átmenetet a nem-ismeréstől a megismeréshez tanulmányozva és általánosítva«. [57]. Ez a tény önmagában is azt mutatja, hogy a világmindenség legáltalánosabb törvényein túl a megismerés, a gondolkodás logikájának specifikus, sajátos törvényei is a marxista—leninista filozófia tárgykörébe tartoznak.

A marxista—leninista filozófia tárgyának ez a meghatározása még meggyőzőbb lesz akkor, ha figyelembe vesszük Leninnek a dialektika, az ismeretelmélet és a logika azonosságára vonatkozó megjegyzéseit. Lenin ugyanis azt vallotta, hogy a dialektika, az ismeretelmélet és a logika azonos egymással. A *Filozófiai Füzetekben* a következő megjegyzést találjuk:

»Marx nem hagyott hátra »Logikát« (nagy betűvel), de hátrahagyta a »Tőke« logikáját, és ezt alaposan fel kellene használni a szóbanforgó kérdésben. A »Tőkében« egy tudományra alkalmazták annak a materializmusnak logikáját, dialektikáját és ismeretelméletét (nem kell 3 szó: az egy és ugyanaz), amely átvett mindent, ami Hegelben értékes volt és továbbfejlesztette azt.« [58].

Lenin itt természetesen nem metafizikus »egybeesésre«, hanem

dialektikus azonosságra, egységre gondolt. Ugyanakkor Lenin ezt a dialektikus egységet nem idealista módon értelmezte, hanem rámutatott arra, hogy a *materializmus* logikájáról, dialektikájáról és ismeretelméletéről van szó.

Lenin ugyancsak a *Filozófiai Füzetek*-ben Hegel idealista alapkoncepcióját bírálva rámutat: *a dolgok* dialektikája hozza létre az *eszmék* dialektikáját, nem pedig fordítva [59]. A materialista ismeretelmélet dialektikus természetével kapcsolatban pedig kifejtette, hogy: Hegel, a dialektika híve, nem tudta megérteni az anyag-tól a mozgáshoz, az anyagtól a tudathoz való *dialektikus* átmenetet — különösen az utóbbit. Marx kijavította a misztikusnak ezt a hibáját [60]. Lenin szerint a dialektika az egész emberi megismerésnek általában sajátja, és mint *eleven*, minden oldalú megismerés a marxizmus ismeretelmélete [61]. A »metafilozófiai« materializmusnak, Lenin megállapítása értelmében, az a legfőbb *baja*, hogy a dialektikát nem tudja a Bildertheorie-ra (képelemélet, tükröződési elmélet, ismeretelmélet), a megismerés folyamatára és fejlődésére alkalmazni [62]. Ha mindezen túl még emlékeztünkbe idézzük a dialektikus logikára vonatkozó lenini meghatározást, akkor elébünk tárul a teljes kép és megoldódik a vitatott probléma. Lenin rámutatva arra, hogy: Hegel olyan logikát követelt, melyben a formák tartalmas formák, az élő, reális tartalom formái, a tartalommal elválaszthatatlanul egybekapcsolt formák lennének, a következőket írta:

»A logika nem a gondolkodás külső formáiról, hanem »minden anyagi, természeti és szellemi dolog« fejlődéstörvényeiről, vagyis a világ egész konkrét tartalmának és megismerésének fejlődéstörvényeiről szóló tan, vagyis a világ megismerése *történetének* eredménye, összege, végkövetkeztetése.« [63].

Az elmondottakból egyértelműen következik, hogy a materialista dialektika, a dialektikus logika és a dialektikus materializmus ismeretelmélete olyan filozófiai diszciplínák, amelyek a marxista—leninista filozófia tárgykörébe tartoznak. Felmerül azonban a kérdés: kimerül-e ezzel a filozófia tárgya. Ez a kérdés azzal kapcsolatos, hogy a történelmi materializmust filozófiai tudománynak lehet-e tekinteni.

A történelmi materializmus különböző problémáinak kidolgozása során egyesek megfelelnek arról a döntően fontos marxista—leninista tételről, hogy a történelmi materializmus nem más, mint társadalomszemléleti dialektikus materializmus. Ennek következtében olyan nézetek is jelentkeznek, melyek szerint a történelmi materializmus nem is filozófiai tudomány. Példa erre Molnár Erik akadémikus felfogása. Szerinte a történelmi materializmus nem filozófiai tudomány, hanem társadalomtudomány, azaz szociológia.

Molnár Erik *A történelmi materializmus filozófiai alapproblémái* című munkájához írt *Előszó*-ban kifejtette, hogy a történelmi materializmus a munkásosztály pártjának társadalomtudománya, a dialektikus materializmus viszont a munkásosztály pártjának filozófiája. Ugyanakkor elismerte, hogy: a történelmi materializmust megalapítói, Marx és Engels a filozófiai materializmus társadalomtudományi alkal-

mazásának tekintették [64]. Molnár Erik a marxista—leninista filozófia és a marxi—lenini szociológia egységét és kölcsönös kapcsolatát abban látja, hogy a dialektikus materializmus, illetve a materialista dialektika a történelmi materializmus filozófiai alapját képezi [65].

Az idézett könyvön kívül utalhatunk még *A marxista filozófia és népi demokráciánk kérdései* című munkára is, amelyben Molnár Erik határozottan azt állítja, hogy a marxizmus—leninizmus filozófiája csupán a dialektikus materializmus, szociológiája pedig a történelmi materializmus. Teljesen kétségtelen, hogy ebben a munkában a történelmi materializmust nem tartja filozófiai tudománynak, hanem marxista—leninista társadalomtudománynak nevezi [66].

Azt a vitatott álláspontot, mely szerint a történelmi materializmus nem filozófiai tudomány, hanem a marxizmus—leninizmus szociológiája, rendszerint a következőkkel szokták megokolni: A marxista—leninista filozófia a természet, a társadalom és az emberi gondolkodás legáltalánosabb törvényeinek tudománya. Ez pedig nem más, mint a dialektikus materializmus. Igaz ugyan, hogy a történelmi materializmus tárgyát a társadalom általános mozgási és fejlődési törvényei alkotják, de ezek az egyetemes törvényekhez viszonyítva már specifikus, sajátos törvények. A történelmi materializmus tárgyát alkotó törvények csupán az egyes társadalmi alakulatok egészen sajátos törvényeihez képest általános törvények.

Mindebből érdekes módon arra következtetnek, hogy a történelmi materializmus éppen tárgyának különleges sajátosságánál fogva nem tekinthető filozófiai tudománynak. Ugyanakkor vitathatatlannak tartják, hogy a materialista dialektikán kívül a dialektikus logika és a dialektikus materializmus ismeretelmélete is a marxista—leninista filozófia tárgykörébe tartozik. Ebben az esetben tehát a világmindenség legáltalánosabb, egyetemes érvényű törvényeihez képest specifikus, sajátos törvényeket, vagyis a logika és az ismeretelmélet különleges törvényeit is a filozófia tárgykörébe sorolják. Felmerül a kérdés: miért nem engedhető meg ugyanez a történelmi materializmus esetében is. Nem nehéz a válasz. Ugyanilyen alapon a történelmi materializmust éppen úgy filozófiai tudománynak tekintjük, mint történetesen a logikát és az ismeretelméletet.

A vita tárgyát képező tétel védelmezői az elmondottakon kívül főleg arra hivatkoznak, hogy a különböző természettudományok területén is felhasználják és alkalmazzák a materialista dialektikát, azonban ezáltal a szóban lévő tudományok nem válnak filozófiává. Azt mondják például, hogy ha a biológiai kutatás során felhasználják és alkalmazzák a materialista dialektikát, akkor ezzel még nem változik át a biológia filozófiai tudománnyá. Ezt a tételt aztán, amely önmagában természetesen igaz, minden további nélkül átviszik a társadalomszemlélet területére, és arra a következtetésre jutnak, hogy a történelmi materializmus nem filozófiai tudomány, hanem egyszerűen társadalomtudomány, vagyis a marxizmus—leninizmus szociológiája. Arra gondolnak, hogy ebben a tekintetben teljes azonosság áll fenn a termé-

szettudományok és a történelmi materializmus között. Kétségtelen azonban, hogy az az analógia teljesen hibás, és éppen ezért helytelen.

Senki nem állíthatja komolyan, hogy ugyanolyan a dialektikus materializmus és a természettudományok kapcsolata, mint a dialektikus materializmus és a történelmi materializmus összefüggése. A különbség már abból is kitűnik, hogy míg a természettudományok létezhetnek és bizonyos mértékig fejlődhetnek a dialektikus materializmus nélkül, addig a történelmi materializmus csakis a dialektikus materializmus alapján létezhet és fejlődhet. A különböző természettudományok elszakadhatnak a dialektikus materializmustól anélkül, hogy ezzel egyszer s mind megsemmisülnének. Ez az elszakadás károsan hat a természettudományok fejlődésére és fékezi a modern természettudományos kutatást. Ez kétségtelen. De vitathatatlan, hogy léteztek a dialektikus materializmustól elszakadt természettudományok. Ugyanakkor azonban a történelmi materializmus létre sem jöhetett volna és nem is létezhetne a dialektikus materializmus nélkül. A dialektikus és a történelmi materializmus elválaszthatatlanul kapcsolódik egymáshoz és egységes egészet alkot. A dialektikus és történelmi materializmus tehát, mint az egységes marxista—leninista filozófia részei elszakíthatatlan szálakkal kapcsolódnak egymáshoz.

Marx Károly, a modern filozófiai materializmus megalkotója a hegeli filozófiához kapcsolódva a dialektika útján indult el. A dialektikát a legnagyobb következetességgel végigvitte és Feuerbach filozófiája nyomán eljutott a materializmushoz. Létrehozta ezáltal a dialektikus materializmust. Marx világnézetének ez a fejlődése azt bizonyítja, hogy a logikailag végigvitt dialektika egyenlő a dialektikus materializmussal.

Marx dialektikus materializmusa nemcsak a természetszemléletre vonatkozott, hanem kiterjedt a társadalomvizsgálatra is. A társadalomszemléleti dialektikus materializmus pedig megfelelt a történelmi materializmusnak, amely a marxista filozófia önálló, de szerves részeként jelentkezett.

Lenin *A marxizmus három forrása és három alkotórésze* című munkájában megállapítja, hogy »elmélyítvén és kifejlesztvén a filozófiai materializmust, Marx végig is vitte azt: a természetre vonatkozó megismerését kiterjesztette az emberi társadalom megismerésére. Marx történelmi materializmusa a tudományos gondolkodás hatalmas vívmánya volt... Marx filozófiája a végigvitt filozófiai materializmus, mely az emberiségnek — különösen pedig a munkásosztálynak — a megismerés hatalmas eszközeit adta«. [67].

Teljesen kétségtelen, hogy Lenin értelmezése szerint a végigvitt filozófiai materializmus nem önmagában a materialista dialektika, ill. a dialektikus materializmus, hanem egészében véve a dialektikus és történelmi materializmus. Ennek megfelelően viszont a történelmi materializmust filozófiai tudománynak kell tekinteni.

Lenin, aki a *Materializmus és empiriókriticizmus* című művében kérlelhetetlen harcot vívott a dialektikus és történelmi materializmus

szerves egységét tagadó tendencia és torzítás ellen, a legnagyobb nyomatékkal hangsúlyozta a marxista filozófiai tudomány egységét. Azt írta, hogy a »marxizmus filozófiájából, ebből az egy acéldarabból öntött filozófiából egyetlen alaptételt, egyetlen lényeges részt sem lehet kitörölni anélkül, hogy el ne távolodnánk az objektív igazságtól, hogy ne szegődnénk a reakciós burzsoá hazugság szolgálatába«. [68]. Ez egyebek közt azt jelenti, hogy nem nevezheti magát a marxista—leninista filozófia hívének valaki, ha a dialektikus materializmuson túl nem ismeri el a történelmi materializmust, vagy ki akarja rekeszteni azt a marxizmus—leninizmus filozófiájából. A marxista—leninista filozófiai materializmus megfelel a dialektikus és történelmi materializmusnak. Csak a dialektikus és történelmi materializmus egységének keretei között beszélhetünk a köztük lévő különbségről, sajátos jellegükről. Ez a különbség pedig lényegében kimerül abban, hogy a történelmi materializmus tárgya — terjedelmét tekintve — szűkebb, mint a dialektikus materializmusé. A dialektikus materializmus a természet, a társadalom és az emberi gondolkodás *legáltalánosabb* törvényeinek, a történelmi materializmus pedig az emberi társadalom *általános* törvényeinek tudománya. A dialektikus és történelmi materializmus a marxizmus—leninizmus egységes filozófiája.

J E G Y Z E T E K

- [1] *Az emberiség békéjéért, jövőjéért*, 25. oldal. Kossuth Könyvkiadó, 1957.
- [2] *Társadalmi Szemle*, XIII. évfolyam, 7—8. szám, 142. oldal. (1958 július—augusztus.)
- [3] *Dodona* a legrégebbi görög jóshely neve, ahol rendszerint kétértelmű és sokszor teljesen érthetetlen, megfejthetetlen jóslatokat mondtak. Innen a „dodonai” nyelv.
- [4] Schütz—Kecskés—Jánosi—Trikáli—Brandenstein: *Mi a bölcsélet?* Szent Tamás Könyvtár, 1. füzet, 46—47. oldal.
- [5] Uo. 10. oldal.
- [6] A XIX. század legvégén XIII. Leó pápa rendeletére Aquinói (Szent) Tamás tanításait a katolikus egyház egyetlen igaz filozófiájának ismerték el. Ez a rendelkezés jelenleg is érvényben van.
- [7] *Lenin művei* 14. kötet, 145. oldal. Szikra, 1954.
- [8] *Lenin: Filozófiai füzetek*, 69. oldal. Szikra, 1954.
- [9] *Lenin művei* 14. kötet, 127. oldal. Id. kiadás.
- [10] Uo. 270. oldal.
- [11] A *filozófia* ógörög eredetű, összetett szó. Két részből áll. Az első része: *phileo* (filo) a. m. szeretek, a második pedig: *sophia* (zofia) a. m. bölcsesség. A *philosophia* tehát magyarul a bölcsesség szeretete, pontosabban: bölcsességszeretet. A filozófia kifejezést egyesek szerint Pythagoras, mások szerint viszont Sokrates használta először. Azt tartja a hagyomány, hogy valamelyikük állítólag szerénységből az addig szokásos *sophos* elnevezés helyett *philosophos* elnevezést vett fel, vagyis magát nem bölcsnek, hanem bölcsességszeretőnek tekintette. Ennek megfelelően a tudást nem bölcsességnek (*sophia*), hanem a bölcsesség szeretetének (*philosophia*) nevezte. A régi történetírás Solonnak adja ajkára ezt a pythagorasi-sokratesi szerénységet. Amikor Philius uralkodója üdvözölte Solont, mint Bölcsét, kinek már hallotta nagy híret, ő szerényen azt felelte; nem vagyok én bölcs (*sophos*), legfeljebb csak szeretnék az lenni, tehát bölcsességszerető (*philosophos*) vagyok.

- [12] Lenin művei 14. kötet, 123. oldal. Id. kiadás.
- [13] Vö. Fogarasi Béla: *Tudomány—Világnézet—Ideológia* című munkájának I. fejezetével. (Megjelent a Magyar Filozófiai Szemle első évfolyamának 2—4. számában.)
- [14] Engels: *Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása* című munkájának III. része. (Marx—Engels váll. művek. II. kötet, 376. oldal. Szikra, 1949.)
- [15] Trencsényi—Waldapfel Imre: *Mitológia*, 9. oldal. Művelt Nép Kiadó, 1956.
- [16] Marx—Engels művei I. kötet, 378. oldal. Budapest, 1957.
- [17] Marx—Engels válogatott művek II. kötet, 365. oldal. Id. kiadás.
- [18] Stöckl Albert: *A bölcsészet tankönyve*. I. rész, XXV. oldal. Szatmár, 1880.
- [19] Lenin: *Filozófiai füzetek*, 318. oldal. Id. kiadás.
- [20] Uo. 13. oldal.
- [21] Marx—Engels válogatott Művek II. kötet, 368. oldal. Id. kiadás.
- [22] Lenin: *Marx—Engels, marxizmus*, 13. oldal, Szikra, 1949.
- [23] Uo. 13. oldal.
- [24] Lenin művei 18. kötet, 9—10. oldal. Szikra, 1955.
- [25] Vö. Rudas László: *Materialista világnézet* című munkájának I. fejezetével. Szikra, 1950.
- [26] Lenin válogatott művek I. kötet, 208—209. oldal. Szikra, 1949.
- [27] Vö. Fogarasi Béla: *Tudomány—Világnézet—Ideológia* című tanulmányának IV. fejezetével. (Megjelent a Magyar Filozófiai Szemle első évfolyamának 2—4. számában.)
- [28] Idézi Rudas László *A materialista világnézet* című munkájának 15. oldalán. Id. kiadás.
- [29] Lenin művei 14. kötet, 372. oldal. Id. kiadás.
- [30] Uo. 354. oldal.
- [31] *A filozófia története* I. 27. oldal. Gondolat Kiadó, 1958.
- [32] Marx—Engels válogatott művek II. 364—365. oldal. Id. kiadás.
- [33] *A filozófia története* I. 233. oldal. Id. kiadás.
- [34] A „metafizika” kifejezés Aristotelesnél egyszerűen azt jelenti, hogy „túl a fizikán”, vagyis, hogy a *Metafizika* című művét a *Fizika* című könyvön túl, az után írta.
- [35] Aristoteles: *Metafizika*, 44., ill. 62. oldal. Felsőoktatási Jegyzetellátó V. 1957. Kézirat.
- [36] *A filozófia története* I. 241. oldal. Id. kiadás.
- [37] Engels: *A természet dialektikája*, 204. oldal. Szikra, 1952.
- [38] A tudományok leválása a filozófiáról és differenciálódása még mindig nem ért véget. Jelenleg is vannak olyan szaktudományi problémák, amelyek nem tartoznak szorosan a filozófia tárgykörébe, mégis elsősorban filozófiai kérdésekként szerepelnek. Példa erre az ember származásával, vagy az agyfilozófiával kapcsolatos álláspont. Noha ezek kifejezetten természettudományi problémák, mégis mivel rendkívül határozott világnézeti jelleggel bírnak, ezért elsősorban a filozófiának kell foglalkozni velük. Mindez nem jelenti azt, hogy az adott természettudományoknak le kell mondaniuk róluk. Sőt az illetékes tudományok előtt az a feladat áll, hogy egyre nagyobb mértékben foglalkozzanak azokkal a kérdésekkel, amelyekkel a filozófia kénytelen foglalkozni, bár szigorú értelemben nem tartoznak a tárgykörébe.
- [39] *A filozófia története* I. 252., ill. 253. oldal. Id. kiadás.
- [40] Uo. 278. oldal.
- [41] Lenin: *Materializmus és empiriokriticizmus*. Művei 14. kötet, 247. oldal. Id. kiadás.
- [42] R. Descartes: *Értekezés az értelem helyes használatának, s a tudományos igazságok hatásának módszeréről*, 42. oldal. Franklin Társulat, Budapest, 1881.
- [43] Marx—Engels: *A szent család*. Művei, II. kötet 140. oldal (oroszul). Megjegyzendő, hogy itt a „metafizika” kifejezést Marx a filozófia spekulatív és absztrakt rendszerének értelmében használja.)
- [44] Fogarasi Béla: *Tudomány és szocializmus*, 327. oldal. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956.

- [45] B. Kedrov: *A tudományok osztályozása*. Filozófiai Értesítő 1. szám (1955. november) 5. oldal.
- [46] Uo. 6. oldal.
- [47] Uo. 7. oldal.
- [48] Vö. uo. 7. oldal.
- [49] Engels: *A természet dialektikája*, 72. oldal. Id. kiadás.
- [50] Uo. 72. oldal.
- [51] Uo. 221. oldal.
- [52] Uo. 214. oldal.
- [53] Engels: *Anti-Dühring*, 146. oldal. Szikra, 1950.
- [54] *Marx—Engels válogatott művek* II. kötet, 396. oldal. Id. kiadás.
- [55] Uo. 382—83. oldal.
- [56] Lenin: *Marx—Engels, marxizmus*, 13—14. oldal. Id. kiadás.
- [57] Uo. 14—15. oldal.
- [58] Lenin: *Filozófiai füzetek*, 219. oldal. Id. kiadás.
- [59] Uo. 172. oldal.
- [60] Uo. 272. oldal.
- [61] Uo. 341—42. oldal.
- [62] Uo. 342. oldal.
- [63] Uo. 68. oldal.
- [64] Molnár Erik: *A történelmi materializmus filozófiai alapproblémái*, 5. oldal. Szikra, 1955.
- [65] Uo. 6. oldal.
- [66] Molnár Erik: *A marxista filozófia és népi demokráciánk kérdései*, 7. oldal. Szikra, 1956.
- [67] Lenin: *Marx, Engels, marxizmus*, 63. oldal. Id. kiadás.
- [68] *Lenin művei* XIV. kötet, 338. oldal. Szikra, 1954.

Пал Фёлди;

Некоторые мысли относящиеся к предмету марксистско-ленинской философии

Эта работа обсуждает проблемы связанные с понятием философии, но она не претендует на полноту.

По мнению идеалистических философов самая большая проблема философии — что такое философия. Идеалисты считают философию обычно метафизикой. Но в действительности философия является систематичным мировоззрением научного характера или по крайней мере научного требования. Религия — это не философия, так как она является абсолютно ненаучным мировоззрением. Но марксистско-ленинская философия научного характера, последовательного мировоззрения.

При обсуждении тематики марксистско-ленинской философии появляются такие взгляды, по которым исторический материализм не философская наука, а социология марксизма-ленинизма. Эта точка зрения не правильна, потому что на самом деле она отрицает единство марксистско-ленинской философной науки. Марксистско-ленинскому философскому материализму соответствует диалектический и исторический материализм. Диалектический и исторический материализм является единой философией марксизма-ленинизма.